

Jaana Keskinen

Koulutusta ja katolista uskoa ad maiorem gloriam Dei
Isä Rodriguezin ja isä Chantre y Herreran kuvaus jesuiittojen toimista
1500-1700-luvuilla Perun seudulla ja Euroopassa

Pro gradu –tutkielma
Yleinen historia
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
Toukokuu 2012

Sisältö

1. Johdanto	2
1.1. Jesuiitat	2
1.2. Tutkimusongelma ja alkuperäislähteet	4
1.3. Kirjallisuus	10
2. Uuden maailman valloitus	15
3. Lähetystyö	19
3.1. Valloituksesta käännytykseen	19
3.2. Intiaanikansoihin tutustuminen	26
3.3. Yhteyksien luonti ja kyliin muutto	30
3.4. Oppia ja ongelmia, kapinaa ja kateutta	35
4. Koulutus	41
4.1. Koulutusta ja katolista uskoa	41
4.2. Amerikan koulut – kaupungeista sademetsiin	44
5. Poliitikka	52
5.1. Vaikuttajina Euroopan hoveissa	52
5.2. Eurooppalaista politiikkaa Amerikassa	54
5.3. Laki ja järjestys lähetysasemilla	59
5.4. Karkotus	62
6. Päättäntö	72
Lähteet	76
Liite: kartta	80

1. Johdanto

1.1. Jesuiitat

Jesuiittajärjestö on yleisesti tunnettu nimeltä yhtenä katolisista sääntökunnista. Kuitenkin järjestöllä oli joitakin eroja muihin sääntökuntiin verrattaessa. Jesuiittojen järjestön perusti baski Ignatius Loyola (1491–1556), joka julistettiin myös pyhimykseksi 1622¹. Hän aloitti saarnaamisen ja askeettisen elämäntavan Espanjassa, missä hän myös eli suurimman osan elämästään. Paavi Paavali III (1534-1549) hyväksyi jesuiittajärjestön uskonnolliseksi sääntökunnaksi vuonna 1540.²

Jesuiittojen veljeskunta kasvoi nopeasti. Alussa mukana oli vain kymmenen miestä tienraivaajina, ja heillä oli pieni talo lainassa Roomassa. Viisitoista vuotta myöhemmin he omistivat jo satoja taloja, jäseniä oli yli viisisataa ja toiminta kattoi suuren osan Italiaa ja Espanjaa, koko Portugalin sekä Ylä- ja Ala-Saksan, Ranskan ja vieläpä aktiivista toimintaa oli myös Intiassa ja Brasiliassa. Jesuiitat toimivat lähetyssaarnaajina ympäri maailmaa ja saivat runsaasti jäseniä veljeskuntaansa, lähinnä eurooppalaisia. Yleensä muita kuin eurooppalaisia tai eurooppalaisperäisiä ei edes huolittu veljeskunnan jäseniksi. Järjestön perustaja Ignatius Loyola ehti nähdä veljeskunnan nousun ennen kuin kuoli 30.7.1556. Tällöin veljeskunnassa oli jo tuhatviisisataa jäsentä.³

Jesuiittojen suosioon vaikutti moni seikka. Järjestö perustettiin vasta 1540. Toisin kuin esimerkiksi dominikaaneilla ja fransiskaaneilla, jesuiitoilla ei ollut keskiajan painolastia mukanaan. Keskiajalla feodalismien luoma vauraus oli ohjautunut paljolti luostareihin, mikä lopulta loi kirkon piirissä köyhyyttä korostaneen liikkeen. Kerjäläisveljien muodostamat ryhmät syntyivät kaupunkeihin, ja loivat epäyhtenäisyyden tunnetta katolisessa maailmassa. Nämä liikkeet johtivat 1200-luvulla fransiskaaneiden ja

¹ Teinonen 2004, 124.

² Marzal 1992, 17.

³ Mitchell 1981, 65, 80.

dominikaanien veljeskuntien syntyyn, jotka palauttivat yhtenäisyyden kooten sirpaleiset kerjäläisveljien ryhmät luostareihin. Samalla toiminta lähestyi kaupunkeja ja tuli kansan pariin, vaikka perinteisesti luostarit olivat olleet eristyksissä ja etäällä kansasta niin fyysisesti kuin henkisesti. Koulutus oli keskittynyt luostareihin, joiden oppituolit veljeskuntien kaupungistumisen myötä yhdistettiin yliopistollisiin oppituuksiin.⁴ Jesuiitoilla ei ollut luostareita eikä luostarien vaurautta, vaan veljet osallistuivat aktiivisesti kylien ja kaupunkien elämään heti alusta alkaen saarnaten kansan parissa. Keskuksinaan he pitivät lähinnä oppilaitoksiaan, joiden ylläpitäminen oli jesuiittojen toiminnassa oleellista. Oppilaitoksetkin sijaitsivat kylissä ja kaupungeissa, joten jesuiitat eivät pyrkineetkään pois kansan läheisyydestä. Uutuudenviehätys sekä tietynlainen kansan lähellä olo selittänevät osaltaan jesuiittojen suosiota, ainakin järjestön alkuaikoina.

Jesuiittaveljeskunnalla oli säännöstö, joita veljien piti noudattaa. Jesuiitan oli muun muassa oltava valmis menemään tarpeen mukaan paikkaan kuin paikkaan, myös kotimaansa ulkopuolelle. Kiellettyä oli papin tehtävien suorittaminen naisten parissa, myös nunnien. Tosin väliaikaisesti tai erikoistilanteissa tämäkin oli sallittua. Jäsen ehdot todettiin jo 1540-luvun loppupuolella jokseenkin koviksi, joten niitä lievennettiin. Ehtoihin sisältyi neljä valaa, joista kolme ensimmäistä olivat köyhyys, siveys ja kuuliaisuus. Neljäs vala, erityinen kuuliaisuuden lupaus paaville, koski vasta järjestön veljiksi virallisesti hyväksytyjä. Valan mukaan veljet lupasivat noudattaa kaikkia paavin käskyjä, jotka koskivat sielujen pelastusta ja uskon levittämistä.⁵ Jesuiittojen tunnuslause *Ad maiorem gloriam Dei*, Jumalan suuremmaksi kunniaksi, innoitti jesuiittoja toimissaan.⁶

Jesuiittaveljeskunta oli lähestulkoon sotilaallisesti järjestäytynyt organisaatio. Jesuiittoja onkin kutsuttu katolisen uskon ja etenkin paavin sotilaisiksi. Tästä kertoo myös se, että jesuiittojen johtajaa, joka valittiin

⁴ Ruohonen 1992, 50–51.

⁵ Teinonen 1981, 8.

⁶ Hanska 2005, 109.

vaaleilla, kutsuttiin kenraaliksi. Ensimmäinen kenraali oli Ignatius Loyola. Koulutus jesuiitaksi kesti vuosia, jolloin kokelaat toimivat opettajina opistoissa, lähetysasemilla tai muissa papillisissa toimissa, jotka eivät vaatineet suurta oppineisuutta. Järjestelmän etuna oli se, että kokelaat olivat varsin halpaa työvoimaa ja varmasti kartuttivat osaamistaan, mutta samalla se synnytti ongelman; veljeskuntaan alkoi muodostua sisäinen eliitti.⁷

Jesuiittaveljeskunnan kohtaloksi koitui eurooppalaisten hallitsijoiden tekemä päätös karkottaa veljeskunnan jäsenet Amerikasta 1700-luvun lopulla. Jokainen jesuiittoja lähettänyt maa teki näin, niin Portugali, Espanja kuin Ranskakin. Ensimmäisenä toimeen tarttui Portugali, joka 1759 määräsi kaikki territorioidensa jesuiitat karkotettaviksi. Tämä koski noin kahtatuhatta sääntökunnan jäsentä. 1764 samanlainen päätös tehtiin Ranskan osalta, joka oli lähettänyt noin kolmetuhatta jesuiittaa pääosin Uuteen Ranskaan eli Kanadaan. Vaikka alue kuului tällöin jo Britannialle, palasivat useimmat ranskalaiset jesuiitat Eurooppaan. Kolme vuotta myöhemmin, 1767, Espanja ilmoitti jesuiittaveljien karkotuksesta. Viitisentuhatta jesuiittaa sai käskyn poistua Espanjan hallitsemilta alueilta. Lopulta 1773 koko järjestö lakkautettiin paavi Klemens XIV:n (1769-1774) määräyksellä.⁸ Järjestö perustettiin kuitenkin uudelleen 1814.⁹

1.2. Tutkimusongelma ja alkuperäislähteet

Tässä työssä selvitän jesuiittojen toimintatapoja etenkin Etelä-Amerikassa, mihin alkuperäislähteeni isä Rodriguezin ja isä Chantre y Hererran teokset viittaavat, sekä Euroopan samanaikaisia kysymyksenasettelun kannalta olennaisia tapahtumia. Aikakauden Eurooppaa ja Amerikkaa¹⁰ ei voi erottaa toisistaan, sillä Amerikkaa hallittiin Euroopasta käsin. Lisäksi

⁷ Mitchell 1981, 53, 55.

⁸ Mitchell 1981, 177.

⁹ Haikala 1994, 156.

¹⁰ Maantieteellisesti Amerikka tarkoittaa työssäni Etelä-Amerikkaa alkuperäislähteittäni sekä yleisen espanjankielisen käytännön mukaan.

jesuiittojen toimintaan ympäri maailmaa vaikuttivat nimenomaan Euroopassa tapahtuneet asiat ja toimintaan osallistuneet olivat useimmiten eurooppalaisia tai Amerikkaan siirretyn eurooppalaistyyllisen yhteiskunnan jäseniä. Lisäksi jesuiitat veivät ja suorastaan kopioivat Amerikkaan toimintatapoja, jotka he olivat kehittäneet ja hyviksi havainneet juuri Euroopassa. Koulut ovat tästä oiva esimerkki.

Työssäni tutkin sitä, miten jesuiitat toimivat ja tällä toiminnallaan saavuttivat hyvin huomattavan aseman myös Euroopan ulkopuolella ja nimenomaan Amerikassa. Mitkä olivat jesuiittojen pääasialliset toimintamuodot ja tavoitteet? Miten jesuiitat onnistuivat nousemaan niin merkittävään asemaan, että hallitsijat lopulta kokivat heidät uhkana? Molemmat alkuperäislähteeni vastaavat näihin kysymyksiin, mutta hieman eri tavoin. Isä Rodriguezin teos on julkaistu jo 1684, jolloin erimielisyyksiä tai konflikteja hallitsijan tai kirkon kanssa ei juuri ollut. Ajankohdasta johtuen hänen teoksensa ei tuo kovinkaan paljon valaistusta jälkimmäiseen kysymykseen. Koska isä Rodriguez toimi Amerikassa, hänen viittauksensa Eurooppaan ovat vähäisiä. Isä Chantre y Herreran teos taas on koottu ja julkaistu vasta järjestön lakkauttamisen jälkeen, joten hänen teoksensa vastaa paremmin jälkimmäiseen kysymykseen. Hän myös kertoo isä Rodriguezia enemmän Euroopan tapahtumista, johon varmasti vaikutti se, ettei hän koskaan edes käynyt Euroopan ulkopuolella. Hän kertoo myös veljeskunnan historiasta. Isä Chantre y Herreran teos on yksityiskohtaisempi ja valaisee jesuiittojen toimintaa laajemmin.

Työni on jaoteltu pääosin temaattisesti. Pääasiallisena teemana ovat jesuiittojen koulut ja koulutus sekä lähetystyö yleisesti ja yksityiskohtaisemmin nimenomaan Mainasin¹¹ ja Marañónin alueilla, joista isä Chantre y Herreran teos kertoo. Koulutus ja lähetystyö kulkivat käsi kädessä erityisesti intiaanien parissa. Jesuiitoille koulutus oli erityisen mieleinen sekä vaikutusvaltainen tapa toimia, ja nykyäänkin se on jesuiittojen näkyvin ja tunnetuin toimintamuoto. Muita teemoja ovat

¹¹ Esiintyy myös nimellä Maynas.

politiikka ja poliittinen toiminta, johon jesuiitat vaikuttivat ja joka vaikutti jesuiittoihin. Käsittämäni ajanjakson aikana politiikan ja kirkon erottaminen toisistaan oli lähes mahdotonta, joten viittauksia kirkkoon on myös olemassa. Kirkko kykeni vaikuttamaan poliittiseen päätöksentekoon sekä poliittisten päättäjien valintaan, vaikka tästä kytköksestä virallisella tasolla pyrittiinkin eroon. Samalla käsitelen myös vastauskonpuhdistusta sekä maallistumista. Jesuiittojen karkotukselle olen myös omistanut oman osansa, sillä se on eittämättä veljeskunnan kannalta yhtä merkittävä tapahtuma kuin järjestön perustaminen. Alkuperäislähteistäni karkotuksesta kertoo vain isä Chantre y Herrera, sillä isä Rodriguezin teos on ilmestynyt kahdeksisenkymmentä vuotta ennen karkotusta. Alkuperäislähteeni antavat mahdollisuuden käsitellä aiheita nimenomaan jesuiittojen omasta näkökulmasta. Yleisen toiminnan esittely Etelä-Amerikan alueella helpottaa ymmärtämään tyypillistä toimintaa sekä karkotuksen syitä, vaikutuksia ja olosuhteita. Olen alkuperäislähteideni vuoksi keskittynyt espanjalaisten jesuiittojen toimintaan ja Espanjan hallitsemiin alueisiin, etenkin Quiton seutuun ja Mainasiin sekä Marañón-joelle, mutta portugalilaisia on mahdoton syrjäyttää, sillä he toimivat varsin lähellä espanjalaisia vaikuttaen näidenkin toimintaan. Lisäksi Portugali oli osan käsitelystä ajasta Espanjan kruunun alainen. Ranskalaisiin, jotka pääosin toimivat Uuden Ranskan eli nykyisen Kanadan seuduilla, en ole katsonut aiheelliseksi puuttua juuri lainkaan.

Tutkimukseni sijoittuu laadullisen tutkimuksen piiriin. Laadullista tutkimusta luonnehditaan usein aineistolähtöiseksi, joka yksin ei kuitenkaan määritä laadullista tutkimusta. Laadulliseen tutkimukseen kuuluu asioiden ilmeneminen ja niiden merkitykset. Oleellista laadullisessa tutkimuksessa on tutkia ihmisten käyttäytymistä heidän omasta näkökulmastaan ja kokemustensa pohjalta; tähän liittyvät erilaiset ajatukset, tunteet ja vaikuttimet. Päämääränä on ymmärtää tutkinnan kohteiden käyttäytymistä sekä hahmottaa, miten tutkinnan kohteet ovat tulkinneet ilmiöitä ja millaisia merkityksiä he ovat ilmiöille ja asioille

antaneet. Laadullisen tutkimuksen tavoitteensa on kuvata ja ymmärtää ilmiöitä tutkittavassa ajassa ja paikassa olleiden silmin.¹²

Alkuperäislähteeni on isä Manuel Rodriguezin (1633-1701) kirjoittama ja 1684 julkaistu *El Marañon y Amazonas: historia de los descubrimientos, entradas y reduccion de naciones, trabajos malogrados de algunos conquistadores y dichosos de otros, assi temporales como espirituales en las dilatadas montañas y mayores rios de la America. Escrita por el Padre Manuel Rodriguez de la Compañia de Iesus, procurador general de las provincias de indias, en la corte de Madrid.*¹³ Isä Rodriguez oli Marañónin ja Mainasin alueella toiminut jesuiitta 1600-luvun jälkipuoliskolla. Teos on keskittynyt alueellisesti Marañónin ja Amazonin suunnalle, ja kertoo joista sekä joen varrelta löytyneiden kansojen rauhoittamis- ja käännytysyrityksistä. Teoksessa on myös kirjeitä, jotka on osoitettu kuninkaalle, sillä isä Rodriguezilla oli suhteita suoraan hoviin. Myös muutama kuninkaalta tai hänen edustajaltaan saatu kirje, tai osa siitä, on julkaistu kirjassa. Teoksessa on myös lainattu suoraan toista jesuiittaa isä Acuña¹⁴, jonka tuottamaa tekstiä on kymmeniä sivuja. Mitä ilmeisimmin isä Rodriguez on katsonut parhaaksi lainata suoraan toista asioista, joita ei ollut itse ollut todistamassa tai joista hänellä ei juurikaan ollut kokemusta. Hän on saattanut lisätä lainauksiin omia huomioitaan ja kommenttejaan, mutta yleisimmin lainaukset vaikuttavat suorilta.

Isä Rodriguez oli jesuiitta, eikä hänen tekstiään voi pitää täysin objektiivisena. Tosin hänen elinaikanaan jesuiittajärjestö nautti vielä hovin luottamusta. Näin ollen totuuden vääristelyyn tai värittämiseen ei ole ollut suurta tarvettakaan, vaikka isä Rodriguez varmasti halusi kuvata toimintaa jesuiittajärjestön kannalta parhaalla tavalla. Silti teosta voi pitää luotettavana lähteenä. Isä Rodriguez esittää jesuiittojen toiminnan lähes

¹² Esim. Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.

¹³ Marañón ja Amazon: Kertomus kansojen löytymisestä, saapumisesta ja rauhoittamisesta, valloittajien epäonnistuneista ja toisten onnekaista töistä, niin maallisista kuin hengellisistä Amerikan laajoilla vuorilla ja suurilla joilla. Kirjoittanut jesuiittajärjestön isä Manuel Rodriguez, intiodien provinssien oikeusprokuraattori, Madridin hovissa.

¹⁴ Isä Acuña (1597- n. 1676) kuului retkikuntaan, joka keräsi tietoa Marañónin ja Amazonin joista 1630-luvulla.

poikkeuksetta myönteisenä, negatiivisia kommentteja jesuiitoista tai heidän toiminnastaan ei juurikaan ole. Teos on pitkälti myös historiikki, joka kertoo vain, mitä on tapahtunut. Lisäksi teos kuvaa runsaasti alueen luontoa ja pinnanmuotoja.

Toinen alkuperäislähteeni on isä José Chantre y Herreran (1738-1801) kokoamaan aineistoon perustuva *Historia de las misiones de la Compañía de Jesús en el Marañón español. 1637-1767*.¹⁵ Teos kertoo Marañón-joen lähellä olevista jesuiittojen lähetysasemista. Isä Chantre y Herrera ei itse ollut koskaan Euroopan ulkopuolella, joten hän on koonnut aineiston haastattelemalla alueella olleita jesuiittoja.¹⁶ Hänellä on ollut myös jonkinlaista muuta aineistoa, kuten päiväkirjoja, muistiinpanoja ja kirjeitä.¹⁷ Luultavasti isä Rodriguezin teos on ollut myös isä Chantre y Herreran saatavilla, sillä osittain teokset kertovat samoista tapahtumista varsin yhteneväisesti.

Isä Chantre y Herrera oli espanjalainen jesuiitta, joka päätyi Parman herttuakuntaan, kun jesuiittojen veljeskunta karkotettiin Espanjasta. Hän toimi teologian opettajana Piacenzassa. Siellä hän myös kuoli 1801. Isä Chantre y Herreralla ei ollut lainkaan aikomusta julkaista keräämäänsä aineistoa. Hänen nuoremmat kollegansa kuitenkin kokosivat isä Chantre y Herreran aineiston hänen kuolemansa jälkeen, ja lopulta aineisto painettiin kirjaksi 1901 Madridissa, satakunta vuotta veljestön lakkauttamisen jälkeen.

Vaikka isä Chantre y Herreran teos kuvaa tapahtumia pääosin Mainasin ja Marañónin lähetysasemilla, hän kertoo myös muista alueista, joskin suppeammin. Hän kuvailee paljon jesuiittojen aikaansaannoksia yleisesti Perun seudulla ja toiminnasta niin valkoisten kuin muidenkin väestönsien keskuudessa. Eniten kerrotaan silti intiaaneista, johtuen varmasti hänen aineistostaan. Lisäksi hän kertoo Euroopan samanaikaisista tapahtumista

¹⁵ Jesuiittojen espanjalaisen Marañónin lähetysasemien historia. 1637-1767.

¹⁶ Esim. isä Manuel Uriarte (1720-1798) .

¹⁷ Marzal 1994, 63.

sekä kertoo jesuiittaveljeskunnan historiaa aina Ignatius Loyolan syntymästä asti. Jesuiittojen koulutustoiminnan alkamisen ja kehittymisen lisäksi hän kiinnittää huomiota myös lähetystyöhön. Yksityiskohtaisia kuvauksia on kuitenkin vain Mainasin ja Marañónin lähetysasemilta sekä näillä asemilla työskennelleiden jesuiittaveljien matkasta Eurooppaan karkotuksen täytäntöönpanon jälkeen.

Isä Chantre y Herreran teoksen kohdalla on pidettävä mielessä tekstin subjektiivisuus ja puolueellinen näkökanta. Toisaalta teos esittää erilaisen näkökulman jesuiittojen toimintaan, sillä useimmat lähteet ja tutkimukset esittelevät valtion tai muun virallisen tahon kannan asiaan. Erityisesti jesuiittojen karkotusta koskevat näkökannat ja mielipiteet eroavat toisistaan. Useimmiten jesuiittojen kanta asiaan on jäänyt toissijaiseksi. Isä Chantre y Herreran teoksessa on myös lähetysasemien intiaanien kommentteja, jotka tuovat oman lisänsä asiaan, vaikkakaan eivät ole ensikäden tietoa. Isä Chantre y Herreran teoksen arvoa korostaa se, että aineisto on koottu vasta järjestön lakkauttamisen jälkeen hänen ollessaan Parmassa, tietyllä tavalla turvallisissa oloissa. Hänellä ei juurikaan ole ollut syytä valehdella tai vääristellä asioita, ja hän on saanut koota aineistoaan rauhassa ilman pelkoa seuraamuksista. Toisaalta isä Chantre y Herrera on halunnut esittää asiat jesuiittojen kannalta mahdollisimman suopeassa valossa, ja saattanut jopa tämän perusteella valikoida aineistoaan. Tuskinpa hänellä oli edes mahdollisuutta saada käsiinsä kovinkaan kriittistä aineistoa. Kaksi merkittävää seikkaa, se, ettei isä Chantre y Herreran tavoitteena ollut julkaista aineistoaan sekä se, että jesuiittajärjestöä ei enää ollut olemassa, kuitenkin tekevät isä Chantre y Herreran teoksesta luotettavan lähteen subjektiivisuudesta huolimatta. Hänen sanomisensa ja tekemisensä eivät enää vaikuttaisi järjestön kohtaloon. Luultavaa on, että teoksen lopulta julkaisseet Chantre y Herreran toverit toivoivat teoksen puhdistavan jesuiittojen maineen ja palauttavan kunnian heidän karkotetuiksi joutuneille kumppaneilleen.

Ignatius Loyolan kaksi teosta, *Hengellisiä harjoituksia* sekä *Pyhiinvaeltajan kertomus* toimivat tukena ja auttavat ymmärtämään jesuiittajärjestöä sekä sen jäsenistöä. Ensimmäinen teos käsittelee jesuiittojen opin mukaisia harjoituksia, jotka Ignatius Loyola kehitti omien kokemustensa pohjalta, saatuaan vaikutteita myös aiemmasta hengellisestä kirjallisuudesta, esimerkiksi pyhimysten elämäkertoista. Teos antaa pääosin ohjeita harjoitusten ohjaajalle, eli isälle, joka ”antaa” ohjeet harjoitusten suorittajan ”vastaanotettaviksi”. Jälkimmäinen teos kertoo Ignatius Loyolan elämästä. Se on hänen itsensä sanelema ja nuoremman jesuiittaveljen muistiin merkitsemä. Seppo A. Teinonen on suomentanut molemmat teokset. Hänen kirjoittamiaan ovat myös teosten johdannot sekä selitykset ja kommentaarit, jotka helpottavat tekstin ymmärrettävyyttä sekä tuovat omalta osaltaan lisävalaistusta moniin seikkoihin.

1.3. Tutkimuskirjallisuus

Jesuiittaveljeskunta kasvoi aikanaan lähes koko maailman kattavaksi järjestöksi ja saavutti huomattavan aseman monin paikoin. Tästä syystä jesuiittoja on myös tutkittu runsaasti. Pääasialliset tiedot voi poimia laajemmista Amerikan historian tai uskonnollisten sääntökuntien tutkielmista, mutta jesuiitoista löytyy myös vain ja ainoastaan heidän järjestöönsä keskittyvää kirjallisuutta.

David Mitchellin teos *The Jesuits* on jesuiittoja yleisellä tasolla käsittelevä teos. Se kertoo jesuiittojen historian aina 1900-luvulle asti. Teos ei juurikaan kosketa Amerikkaa, mutta tuo valoa aikakauteen ja järjestön tyypilliseen toimintaan nimenomaan Euroopassa.

Manuel M. Marzalin teokset *La Utopía Posible I* ja *La Utopía Posible II* käsittävät maantieteellisesti lähes koko Amerikan. Kirjat ovat suhteellisen uusia, joten tutkimus on ajan tasalla. Teoksissa käsitellään lyhyesti jesuiittojen taustaa, ja edetään sekä aika- että paikkajärjestyksessä.

Toisessa osassa käsitellään runsaasti myös juuri Marañónilla sijainneita lähetysasemia, yhtenä Marzalin käyttämänä lähteenä onkin juuri isä Chantre y Herreran teos, jota hän ei kuitenkaan pidä kovinkaan hedelmällisenä lähteenä. Marzalin mukaan antoisaa teoksessa ovat vain alku ja loppu, lähinnä siis kertomukset lähetysasemien perustamisesta ja järjestön karkottamista koskevat asiat. Marzal toimii yliopiston professorina Perussa, joten hänellä lienee myös paikallistuntemusta asiaan.

Pekka Valtosen teos *Latinalaisen Amerikan historia* kertoo nimensä mukaan Amerikan historian siitä lähtien, kun siitä tuli latinalainen. Esikolumbiaaninen aika on siis jätetty lähes kokonaan pois, ja teos alkaa varsinaisesti vuodesta 1492, jolloin Kolumbus ensimmäisen kerran purjehti Amerikkaan. Teos on varsin yleisellä tasolla liikkuva, mutta tarjoaa joitakin näkökohtia myös jesuiittoihin. Toisaalta jesuiititkaan eivät olleet Amerikassa yksinään, joten myös muut seikat vaikuttavat jesuiittojen toimintaan ja asemaan, kuten hallinnon ja yhteiskunnan muutokset. Lisäksi siirtomaa-ajan Amerikkaa on turha tutkia kiinnittämättä huomiota Euroopan tapahtumiin, ja tähän tosiasiaan on kirjassa tartuttu kiitettävästi.

Stewart J. Brownin ja Timothy Tackettin toimittama teos *The Cambridge History of Christianity. Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660–1815* on kokoelma artikkeleita, jotka käsittelevät kirkon asemaa erilaisista näkökulmista eri aikoina. Kaksi artikkelia sopivat tietyin osin aiheeseeni. Dale K. van Kleyn artikkeli *Jansenism and the international suppression of the Jesuits* käsittelee lähinnä jesuiittojen karkotusta. Erityisesti James D. Rileyn artikkeli *Christianity in Iberian America* keskittyy Iberoamerikan kristillisyyteen.

W. R. Wardin *Christianity under the Ancien Régime 1648–1789* käsittelee lähinnä kristillisyyttä Euroopan näkökulmasta. Osittain siinä on kuitenkin viittauksia Amerikkaan, joka kuului aikakautena suurimmaksi osaksi eurooppalaisille maille. Teoksen anti liittyy pääosin jesuiittojen aseman tarkasteluun.

Jesuiittojen toiminnassa paavilla oli erityinen asema. Paavia käsitteleviä teoksia on jonkin verran saatavilla myös suomeksi. Simo Heinisen teos *Ihmistä suurempi. Paaviuden historia* käy läpi paaviutta niin ilmiönä kuin henkilöhistorioidenkin kautta nykypäivään asti. Jesuiittojen osalta se keskittyy järjestön lakkauttamiseen. Jussi Hanskan teos *Kristuksen sijaiset maan päällä? Paaviuden historiaa apostoli Pietarista Johannes Paavali toiseen* kertoo paaveista Heinisen teoksen tavoin, mutta mainitsee jesuiitatkin, joskin lyhyesti, käsitellen myös muutakin kuin vain karkotusta.

La Compañía de Jesús y el poder en la España de los Austrias on Julián J. Lozano Navarron tutkimus jesuiitoista Espanjassa itävaltalaisen Habsburgsuvun hallintoajalta. Ensimmäinen kyseisen suvun hallitsija Espanjassa oli Kaarle I (1516-1555)¹⁸, jonka isä kuului Habsburgeihin. Kaarle peri äitinsä isältä Aragonian kruunun ja äidiltään Kastilian kruunun.¹⁹ Espanjan viimeinen Habsburg-kuningas Kaarle II (1665-1700) kuoli ilman perillistä. Ajallisesti teos sopii erittäin hyvin. Maantieteellisesti teos on keskittynyt nimenomaan Espanjaan. Toki myös viittauksia Amerikan tapahtumiin löytyy, koska siirtomaat vaikuttivat emämaahankin. Jesuiittojen toiminta Euroopan puolella oli varsin oleellista myös Amerikassa toimineiden veljien kannalta. Lisäksi teoksessa on käsitelty hallintoa ja hallitsijoita, katolista kirkkoa sekä jesuiittojen moninaisia vaikutuksia Espanjan kuningaskunnassa.

Fernando Carcía de Cortázarin ja José Manuel González Vesgan teos *Breve historia de España* on nimensä mukaan tiivis, koottu esitelmä Espanjan historiasta alkaen visigooteista päättyen kuningas Juan Carlos I:n hallintokauteen. Espanjaa on käsitelty muun muassa politiikan, talouden, uskonnon ja hallinnon alalta, tarkoituksena kertoa lähestulkoon kaikki, mitä Espanjasta on kerrottavana. Vaikka maantieteellisenä alueena jälleen

¹⁸ Valittiin Pyhän Saksalais-roomalaisen keisarikunnan hallitsijaksi 1519 nimellä Kaarle V. Käytän hänestä nimeä Kaarle I, koska työni kannalta hän on oleellisemmassa asemassa Espanjan kuninkaana.

¹⁹ Hallitsi Espanjaa yhdessä äitinsä Johanna I:n kanssa vuoteen 1555 asti. Luopui kruunustaan 1556, jolloin hänen poikansa Filip II nousi valtaan.

on Espanja, löytyy tietoa myös Amerikan asioista. Teoksessa on asiaa niin jesuiitoista kuin katolisesta kirkostakin.

Anssi Halmesvirran toimittama teos *Eurooppalainen ihminen. Todellisuutta, ihanteita ja pelkoja* sisältää Sisko Haikalan artikkelin *Saatanan salaliitosta Siionin viisaitten pöytäkirjoihin – eurooppalaisen ihmisen irrationaalisuudesta*. Artikkelissa käsitellään jesuiittoihin liitettyjä salaliittoteorioita ja ylipäänsä erilaisia epäilyksiä, joita järjestö aikalaisten mielissä herätti.

Jussi Pakkasvirran ja Teivo Teivaisen toimittama *Kenen Amerikka? 500 vuotta Latinalaisen Amerikan valloitusta* sisältää useammankin artikkelin, jotka sopivat aiheeseen. Eurooppalainen kolonialismi, valloitus ja käännitys ovat varsin laajalti käsiteltyjä aiheita läpi teoksen, unohtamatta myöskään kulttuuri- ja rotukysymyksiä.

Jesuiittoja on tutkittu runsaasti. Tämä kertonee jo osansa jesuiittojen merkityksestä historiassa. Valtaosa tutkimuksesta on tehty nimenomaan katolisissa maissa, joissa jesuiittoja on aikanaan ollut paljon. Todennäköisesti myös aineistoa on ollut helpommin saatavilla. Varsin laajasti on aineistoa, joka käsittelee Espanjalle kuuluneen Paraguayn tapahtumia, sillä juuri sinne jesuiitat yrittivät rakentaa ihanneyhteiskuntansa. Tämä on vienyt huomiota muilta lähetysasemilta. Suuri osa jesuiitoista kertovista lähteistä sekä tutkimuksista on julkaistu latinaksi, ranskaksi tai saksaksi. Myös espanjan- sekä portugalinkielistä aineistoa on runsaasti. Jonkin verran tutkimustietoa löytyy myös englanniksi, joissain määrin aineistoa on myös käännetty englanninkielelle. Suomenkielistä tutkimusta ei liiemmin ole tarjolla edes käännöksinä.

Jesuiittojen tutkimuksen voi karkeasti jaotella kahteen osaan. Ensimmäinen on virallisiin aineistoihin pohjautuva tutkimus, jossa yleensä esitetään virallisten tahojen, kuten kuninkaitten, kirkon ja muiden hallitsevassa asemassa olevien näkemys asioista. Toinen on enemmän

epävirallisempiin aineistoihin, kuten haastatteluihin ja kirjeisiin perustuva tutkimus, jossa myös jesuiitat ovat saaneet sanoa osansa. Ihanteellisia ovat tietysti tutkimukset, joissa on käsitelty aineistoa monipuolisesti, huomioiden niin viralliset arkistotiedot kuin epävirallisempikin aineisto. Monet varhaisemmat tutkimukset esittävät usein jesuiitat epäsuotuisassa valossa. Tämä johtunee virallisten tahojen aineiston käytöstä sekä yleisestä jokseenkin jesuiittavastaisesta ilmapiiristä. Toisaalta jesuiittojen ympärille alkoi kertyä myös nostalgiaa, josta esimerkkinä on isä Chantre y Herreran teoksen julkaiseminen 1901. Jesuiittajärjestön perustaminen uudelleen 1814 myös teki aiheesta helpommin lähestyttävän.

Monipuolisinta tutkimusta edustavat useimmiten 1900-luvun loppupuolella ja 2000-luvulla julkaistut tutkimukset. Aineistoa on runsaammin saatavilla, myös Vatikaanin arkistoihin pääsee nykyään tutustumaan. Ilmapiiri on jesuiittoihin neutraalisti suhtautuva, eivätkä nykyiset jesuiitat vastusta historiansa tutkimista. Jesuiitat eivät myöskään herätä kovinkaan suuria intohimoja, joten tutkimusta voi tehdä kiihkottomasti ja objektiivisesti.

2. Uuden maailman valloitus

1500-luvun Espanjassa valtaosa väestöstä oli maanviljelijätalonpoikia tai lammaspaimenia tyypillisen keskiaikaisen eurooppalaisen yhteiskuntamallin mukaan. Ihanne kuitenkin oli asua kaupungissa vauraana maanomistajana toisten tehdessä työt maatilalla. Yhteiskunta oli hierarkkinen ja maatyöläisten mahdollisuudet nousta sosiaalisessa asteikossa olivat varsin rajalliset. Uusi maailma, Amerikka, toi mahdollisuuden aloittaa alusta ja ehkä jopa saavuttaa parempi asema, mitä kotimaalla oli tarjota. Väräytyminen sotilaaksi oli yleinen ja halpa keino päästä Amerikkaan. Joku saattoi lähteä Amerikkaa kohti jo uteliaisuuttaankin, mutta huhut ja kuvitelmat uuden maailman rikkauksista sekä sotilaiden saamista palkkioista houkuttivat seikkailunhaluisia. Ymmärrettävästi kaikki Amerikkaan matkaavat eurooppalaiset olivatkin aluksi miehiä. Haluttomuus ja alemmuudentunto maatöitä kohtaan näkyi siirtomaissa varsin pian innokkuutena, jolla espanjalaiset perustivat kaupunkeja.²⁰ Niin kasvava valkoinen väestö kuin myös maallinen kirkko²¹ sekä sääntökunnat asettuivat näihin ”uusiin” kaupunkeihin. Uusia ne olivat vain eurooppalaisille, sillä monet Amerikan kaupungeista, kuten nykyisessä Ecuadorissa sijaitseva Quito, olivat jo inkojen aikaan huomattavia keskuksia. Quitosta myös tuli jesuiitoille merkittävä paikka, etenkin ajatellen Mainasin ja Marañonin alueilla tehtävää intiaanien käännytystyötä.

Eurooppalaisten, pääosin espanjalaisten, ryhtyessä valloittamaan Amerikkaa olennaista oli ensimmäiseksi kukistaa paikallisten asukkaiden eli intiaanien vastarinta. Usein ensimmäiset kohtaamiset intiaanien ja espanjalaisten välillä olivat jokseenkin ystävällisiä molemminpuolisen uteliaisuudenkin vuoksi, mutta espanjalaisten aikeiden paljastuttua nousivat alkuperäisasukkaat lähes poikkeuksetta vastarintaan. Espanjalaiset olivat vakuuttuneita oikeudestaan valloittaa ”löytämänsä”

²⁰ Valtonen 2001, 39.

²¹ Maallisella kirkolla tarkoitetaan katolisen kirkon tavanomaista hierarkiaa seurakuntineen, piispa- ja arkkipiispakuntineen. Nimitys erottaa sen hengellisimmistä sääntökunnista, jotka lähes aina vaativat myös köyhyyslupauksen.

maat, olihan heillä tähän jopa virallinen kruunun lupa. Intiaanit taas olivat vakuuttuneita, että heillä oli oikeus maahan, johon he olivat syntyneet ja jossa he olivat aina eläneet.

Amerikan valloitus eteni ripeästi. 1520-luvun kuluessa Mesoamerikka²² ja 1530-luvulla Perunkin alueet olivat jo espanjalaisten hallussa.²³ Mahtava inkavaltakunta Tawantinsuyu oli ajautunut vallanperimyskiistan vuoksi sisällissotaan inka Huayna Capacin kuoltua todennäköisesti eurooppalaisten tuomaan isorokkoon. Espanjalaiset käyttivät inkavaltakunnassa vallinnutta kaaosta hyväkseen. Asteekkien kohtaloksi koituivat muun muassa eurooppalaiset taudit, mayat olivat suuruuden aikansa jo ehtineet elää ja hylänneet suuret seremoniakeskuksensa. Metsiin hajonneina pikku yhteisöinä he eivät kyenneet tehokkaaseen vastarintaan. Toki intiaanit yhä kapinoivat ja vastustivat espanjalaisvalloittajia, mutta useimmat kapinat saatiin tukahdutettua varsin nopeasti. Inkat onnistuivat säilyttämään pienen valtion aina vuoteen 1571 saakka, ja mayat nousivat kapinaan vielä niinkin myöhään kuin 1860-luvulla.²⁴

Uusi maailma kiinnosti yhtä lailla kuninkaita kuin alamaisiakin. Eurooppalaisten suurvaltojen kilpajuoksu maailman valloittamiseksi johti Amerikan ”löytymiseen” 1400-luvun lopulla. Jo heti 1500-luvun alussa alkoi varmistua, ettei meren takana ollut maa ollutkaan Intia. Espanjan hallitsijat kiinnostuivat ”uudesta maailmasta”, Amerikasta, sillä Afrikka oli ”luovutettu” Portugalille. Kuka tahansa Espanjan kruunun alamainen sai hakea lupakirjaa valloittaa alueita Amerikasta Espanjan kruunun nimiin; kruunulta tuli laillinen oikeutus, mutta matkaan lähtijä sai itse maksaa hankkeensa kustannukset. Vähitellen uusia maita alettiin asuttaa ja samalla ne liitettiin osaksi Espanjan imperiumia. Espanjalainen unelma suuresta katolisesta espanjaa puhuvasta ”hispaanisesta maailmasta” otti aimo loikan eteenpäin. Siirtomaiden tehtävä oli tuottaa vaurautta

²² Nykyinen Meksiko ja sen kulttuuriipiiri.

²³ Valtonen 2001, 53, 66.

²⁴ Valtonen 2001, 62, 69.

emämaalle, mutta hallitsijan intresseihin kuului myös asuttaa uudet valloitetut alueet, sillä espanjalainen asutus turvasi oikeuden Amerikkaan ja lisäsi myös verotuloja. Hallintokoneisto saatiinkin Amerikassa pyörimään pääosin jo 1520-luvulla. Pian tulot Amerikasta vakiintuivat, siirtolaismäärät kasvoivat, ja siirtomaista tuli erottamaton osa Espanjan imperiumia.²⁵

Amerikasta kruunu sai myös uusia ”holhokkeja”, sillä kruunun velvollisuudeksi katsottiin myös intiaaneista huolehtiminen. Intiaanit olivat nimenomaan holhokkeja, sillä aluksi ei ollut edes varmaa, ovatko he ihmisiä. Espanjalaiset, ja eurooppalaiset ylipäätään, pitivät intiaanien ymmärrystä sekä järkeä niin rajoittuneina, ettei heidän katsottu itse kykenevän päättämään asioistaan, joten jonkun muun, tässä tapauksessa kruunun, tuli ottaa heidät holhouksensa alle. Käytännössä tämä johti innokkaaseen intiaanien käännytystyöhön, sillä Espanjassa uskottiin vahvasti, että kristinuskon omaksuminen olisi intiaanien parhaaksi. Paavi Aleksanteri VI (1492-1503) luovutti Espanjalle omistusoikeuden vallattuihin maihin sekä oikeuden ja velvollisuuden julistaa niissä evankeliumia. Paavi Julius II (1503-1513) luovutti Espanjalle ”universaalin isännyyden” Amerikan kirkon asioissa, jolloin kirkko käytännössä luovutti lähetystyönsä valtion hoidettavaksi. Espanjan monarkit olivat hartaita katolilaisia, joten he suhtautuivat tehtävänsä vakavasti. Espanjan valtio ja katolinen monarkia nähtiin Jumalan valitsemana maailman pelastajana.²⁶

Espanjalaisen ihanteen mukaan Amerikkaan saapuneet siirtolaiset asettuivat asumaan pääosin kaupunkeihin, vaikka heillä saattoi olla suuriakin maaomistuksia. Koska maatyöt koettiin varsin vastenmielisinä, oli intiaanityövoiman riisto väistämätöntä. Maanviljelijäksi juuri kukaan ei Amerikkaan lähtenyt.²⁷ Valkoisia myös oli alueella vähän, joten heistä ei työvoimaksi ollut. Eurooppalaiset olivat yleensä jo kotimaassaan tottuneet

²⁵ Valtonen 2001, 49, 78, 87. Pakkasvirta 1992, 27.

²⁶ Vuola 1992, 129-131.

²⁷ Valtonen 2001, 39.

orjatyövoimaan, joten intiaanien päätyminen orjiksi ei aikalaisten mielestä juuri ollut mitenkään erikoista. Intiaanien orjuuttamista Amerikassa edistivät sekä *encomienda*- että *mita*-järjestelmät. *Encomiendaja*, suuria maatiloja, jaettiin aluksi palkkioina valloituksessa kunnostautuneille sotajoukkojen johtajille. *Encomiendan* haltija, *encomendero*, oli velvoitettu suojelemaan alueensa intiaaneja, tukemaan taloudellisesti paikallista seurakuntaa ja pappia sekä auttamaan Espanjaa alueen sotilaallisessa puolustuksessa. Käytännössä *encomendero* sai käyttää alueensa intiaaneja tilallaan orjina ilman alkeellisimpiakaan oikeuksia. Virallisesti *encomenderolla* oli vain intiaaniensa veronkanto-oikeus, mutta järjestelmällä oli helppo velkauttaa intiaanit niin, että he olivat tilan haltijan armoilla. Lähinnä Andeilla omaksuttiin jo inkojenkin käyttämä *mita*-järjestelmä. Se tarkoitti aikuisten miesten velvollisuutta toimia tietty aika vuodesta valtakunnan hyväksi yleisissä töissä, kuten tietöissä tai kastelujärjestelmien kunnostamisessa. Espanjalaiset muokkasivat *mita*-järjestelmää, kun alueelta löydettiin kultaa. Intiaanit pakotettiin työskentelemään kaivoksissa orjan asemassa yötä päivää.

Jesuiitat eivät juurikaan suosineet *encomiendaja*, mutta ymmärsivät toiminnan ja maanomistajien näkökulman asiaan. Chantre y Herrera mainitsee, että jesuiitat onnistuivat kuitenkin neuvottelemaan *encomenderojen* kanssa sopimuksen, jonka avulla myös tiloilla työskentelevät intiaanit saivat osallistua kristinuskon opetukseen.²⁸ Lopulta kruunu huolestui *encomenderojen* vaikutusvallan kasvusta. Intiaanit olivat suoraan kruunun alamaisia, eikä näiden jakaminen *encomenderoille* ollut kruunun etujen mukaista. Kruunu ei saanut veroja *encomiendojen* intiaaneilta, eikä liian mahtava Espanjasta riippumaton maanomistajaluokkakaan palvellut kruunun intressejä.²⁹ Niinpä kruunu lakkautti *encomiendojen* periytymisen sekä pakkotyön käytön lailla vuonna 1542. Tämä ei muuttanut tilannetta miksikään, sillä tilalle luotiin vuonna 1550 voimaan astunut uusi pakkotyöjärjestelmä *repartimiento*.³⁰

²⁸ Chantre y Herrera 1901, 119.

²⁹ Valtonen 1992, 90.

³⁰ Pakkasvirta 1992, 26–27.

3. Lähetystyö

3.1. Valloituksesta käännytykseen

Valloittajia Amerikkaan seurasivat varsin pian myös lähetystyöntekijät. Tietävästi jo Kolumbuksen toisella matkalla 1493 oli mukana hieronymiittiveli Ramón Pané. Intiaanien valloitukseen luotiin myös säädös, *requerimiento*, joka astui voimaan 1513. Sen mukaan intiaaneja ei saanut valloittaa voimakeinoin, vaan heille piti ensin tarjota mahdollisuutta kääntyä kristinuskoon ja samalla tunnustaa alamaisuutensa Espanjan kruunulle. Mikäli intiaanit eivät tähän suostuisi, oli väkivaltainen valloitus sallittua. Tätä tehtävää varten espanjalaisjoukoilla täytyi olla aina mukanaan kaksi hengenmiestä, jotka usein olivat jonkin veljeskunnan jäseniä, harvemmin maallisen kirkon pappeja. Hengenmiehet lukivat ääneen vaatimuksen intiaaneille. Teksti oli luonnollisesti espanjaksi, vieläpä niin virallisessa koukeroisessa asussa, etteivät kaikki espanjalaisetkaan välttämättä sitä ymmärtäneet. Intiaanit eivät tietenkään ymmärtäneet sanaakaan. Usein tekstiä luettiin pikalukuna taistelujen jo ollessa käynnissä. Samana vuonna, 1513, Amerikkaan saapuivat ensimmäiset dominikaaniveljet perustamaan siirtokuntaa nykyisen Venezuelan alueelle. Intiaanien ja espanjalaisten yhteiselo ei sujunut, ja varsin pian siirtokunta jouduttiinkin hylkäämään.³¹

Meksikon ja Perun valloitukset herättivät voittoisan tunteen eurooppalaisten ylemmydestä niin rodun, kulttuurin kuin uskonnonkin osalta. Menestys Albuquerqueassa nykyisen New Mexican alueella sekä portugalilaisten saavutukset Intiassa lisäsivät varmuutta ylemmydestä. Chantre y Herrera kertoo, että jesuiittojen mukaan Herra oli päättänyt valaista totuuden Amerikan kansoille, jotka olivat niin kauan vaeltaneet yössä. Aseellisen valloituksen jälkeen ei hengellisellä sielujen valloituksella ollut niin suuria esteitä. Eurooppalaisten, etenkin lähetystyöhön pyrkivien veljeskuntien innostus Amerikasta oli suurta,

³¹ Valtonen 2001, 71, 86-87, 92-93.

vaikka monien mielestä intiaaneissa ei ollut samaa hienostuneisuutta kuin esimerkiksi kiinalaisissa aatelisissa. Amerikassa toimineet lähetystyöntekijät eivät kuitenkaan pitäneet intiaanien sielun laatua sen huonompana. Lisäksi intiaanien käännästyksen katsottiin olevan helpohkoa.³²

Jesuiittojen lähetystyön alkuna pidetään vuotta 1540, kun ensimmäiset lähetystyöntekijät nimitettiin. Ignatius Loyola valitsi neljä veljeä ja lähetti heidät tiedusteluretkelle Irlantiin. Tämän jälkeen lähetystyö kasvoi huomattavaksi osaksi toimintaa ja levisi myös Euroopan ulkopuolelle ympäri maailmaa. Monet jesuiitat pitivätkin Eurooppaa ja saavutuksiaan Euroopassa toissijaisina, ja into lähteä lähetystyöhön muualle oli suurta. Ignatius Loyola oli ollut erityisen kiinnostunut muslimien käännästyksistä ja korosti, että jesuiittojen oli oltava valmiita käskyn käydessä lähtemään mihin tahansa osaan maailmaa.³³ Lähetystyötä jatkettiin silti myös Euroopassa, etenkin vastauskonpuhdistus työllisti jesuiittoja. Samalla myös eurooppalaisia muslimeita ja juutalaisia käännästyttiin katolilaiseen uskoon, Ignatius Loyola jopa perusti halukkaita käännästyksiä varten turvapaikan Roomaan. Realiteetit tuntien Ignatius Loyola toivoi käännästyksien liittyvän jäseniksi Italiassa Espanjan sijaan, sillä espanjalainen *limpieza de sangre*³⁴ -käsitys vaikeutti käännästysoimintaa. Vastustuksesta huolimatta käännästyksiä eli uusia kristittyjä hyväksyttiin myös veljeskunnan jäseniksi. Osaltaan tämä oli propagandaa. Inkvisitio ei ollut suuressa huudossa. Hyväksyvä ja armollinen asenne saavutti enemmän suosiota kuin samaan aikaan toimineen Martti Lutherin antisemitismi ja ankarat näkemykset. Samalla päästiin näpäyttämään Lutheria ja hänen seuraajiaan.³⁵

Euroopan ulkopuolelle jesuiittaveljiä houkuttelivat perillä olevat vaikeudet, kärsimys ja myös mahdollinen marttyyrius. Kaikki matkaan

³² Chantre y Herrera 1901, 1, 291.

³³ Mitchell 1981, 53, 56, 75.

³⁴ Käsitys veren puhtaudesta, jonka mukaan verta ei saa tahrata toisuskoisten esivanhempien veri.

³⁵ Mitchell 1981, 56-57.

lähteneet eivät saavuttaneet määränpäättään, sillä sairaudet, haaksirikot ja merirosvot verottivat myös jesuiittojen määrää. Jesuiitat kuitenkin saavuttivat menestystä niin Japanissa, Kiinassa kuin Intiassakin³⁶, sen sijaan Afrikassa jesuiitat joutuivat pettymään.³⁷ Jesuiittojen laajennettua toimintaansa Amerikkaan saavuttivat he etenkin Etelä-Amerikassa huomattavan aseman. Niin paavin kuin Espanjan katolisten kuninkaiden kannustus motivoi Amerikkaan halajavia lähetystyöntekijöitä. Hallitsijat yhdistivät länsimaisen sivilisaation katolisen kirkon kanssa ja Espanja, katolinen monarkia, nähtiin Jumalan valitsemana välineenä maailman pelastamiseksi.³⁸

Uusille eurooppalaisten valloittamille tai asuttamille alueille tarvittiin pappeja, ja jesuiitat tarttuivat innolla haasteeseen. Eurooppalaissiirtolaisten sielunhoidon lisäksi jesuiitat halusivat käännyttää paikalliset asukkaat kristityiksi. Menetelmiin kuuluivat paikallisen kielen opettelu, tapojen tarkkailu sekä käännytyksen kohteiden historian rekonstruointi. Samalla jesuiitoista tuli kielten ja kulttuurien ensimmäisiä tutkijoita.³⁹ Varsinaisesti jesuiitat eivät kielten ja kulttuurien tutkijoiksi pyrkineet, kyseessä oli enemmänkin käännytys- ja lähetystyön ”sivutuote”. Chantre y Herreran mukaan jesuiitat havaitsivat Meksikon alueella meksikon⁴⁰ olevan yleinen kieli, kun taas Perussa yleinen oli inkojen kieli.⁴¹ Käännytystyössä käytettiin tabula rasa –menetelmää, vaikkakaan se ei juuri toiminut. Menetelmän lähtökohtana oli intiaanien uskonnon ja koko kulttuurin tuomitseminen pakanallisena, eivätkä menetelmän kannattajat halunneet yleensä edes yrittää ymmärtää intiaanien uskontoa tai tapoja. Toinen käännytysmenetelmä oli huomattavasti suvaitsevaisempi. Tämän suuntauksen kannattajat uskoivat, että myös intiaanien uskonnossa saattoi olla jonkin verran totuutta, joka

³⁶ Heininen 2004, 77.

³⁷ Mitchell 1981, 75-76.

³⁸ Vuola 1992, 129.

³⁹ Heininen 2004, 77.

⁴⁰ Tarkoittanee asteekkien puhumaa nahuatlia.

⁴¹ Chantre y Herrera 1901, 1.

auttaisi lähetystyössä.⁴² Yhtä kaikki, myös suvaitsevaisemmat lähetystyöntekijät osallistuivat intiaanien kulttuurin tuhoamiseen.

Jesuiitat saapuivat Amerikassa uuteen maailmaan, joka monin osin oli saatu jo valloitettua ja rauhoitettua. Jesuiitat eivät olleet ensimmäisiä hengenmiehiä Amerikassa, sillä muun muassa fransiskaanit, dominikaanit sekä kapusiinit olivat ehtineet paikalle aikaisemmin. Intoa jesuiitoilla kuitenkin oli, sillä lähetystyö kuului Ignatius Loyolan tavoitteisiin. Amerikkaan ensimmäiset jesuiitat saapuivat 1549, jolloin Bahíaan Brasiliaan saapui kuusi portugalilaisjesuiittaa konkistadorien matkassa.⁴³

Espanjan Amerikassa jesuiittatoiminta alkoi hitaammin. Kuningas Filip II ei aluksi luottanut jesuiittoihin, johon saattoi olla syynä hänen isänsä kuningas Kaarle I:n epäileväinen asenne jesuiittojen veljeskuntaa kohtaan. Kuningas Filip II:n mielestä Amerikan käännyttäminen sopi paremmin vanhemmille ja perinteisille sääntökunnille, kuten fransiskaaneille, dominikaaneille, augustiinolaisille sekä mercedarioille⁴⁴. Kuningas kuitenkin muutti mieltään ja halusi täydentää lähetystyötä Amerikassa jesuiitoilla. Lopulta 1566 ensimmäiset seitsemän espanjalaisjesuiittaa saapuivat Floridaan. Lähetysasema jouduttiin kuitenkin pian hylkäämään, sillä alkuperäisasukkaat tappoivat useimmat jesuiittaveljistä. Espanjalaisen Amerikan jesuiittatoiminnan todellisena alkuna pidetäänkin Peruun perustetun lähetysaseman pystyttämistä 1568.⁴⁵ Rodriguezille espanjalaisten jesuiittojen läsnäolo Amerikassa oli itsestäänselvyys. Hän on luultavasti pitänyt Amerikkaa jopa jesuiittojen kohtalona, sillä hän huomauttaa Amerikan ”löytymisen” osuneen lähes yksin Ignatius Loyolan syntymän kanssa.⁴⁶

Omasta mielestään jesuiitat olivat parhaita ehdokkaita Amerikan kansojen käännyttämistyöhön ryhdyttäessä. Heillä oli oppineita ja hurskaita miehiä

⁴² Pirttijärvi 1992, 154.

⁴³ Marzal 1992, 17.

⁴⁴ La Merced –järjestöön kuuluva.

⁴⁵ Marzal 1992, 17–18.

⁴⁶ Rodriguez 1684, 3.

lähetettäväksi kaikille uusille alueille, jo espanjalaisten löytämille sekä niille, jotka vielä odottivat löytymistään. Suurena tavoitteena oli valloittaa sieluja Jumalalle ja Espanjan kruunulle. Jesuiitat kyllä tunnustivat muiden uskonnollisten järjestöjen tekemän työn, mutta aivan jesuiittojen tasolle ne eivät työssään yltäneet, kuten Chantre y Herrera asian ilmaisee.

Jesuiittaveljet toivat virkistystä ”pakanoiden” joukkoon ja olivat halukkaita lähtemään tuntemattomille maille avaamaan uusia teitä, tutkimaan vuoria ja jokia rantoineen sekä läpitunkemattomia metsiä. Marañón-joen toimet ovat tästä oiva esimerkki. Alueella toimi myös fransiskaaneja, joskaan he eivät aivan yhtä syvälle sademetsään tunkeutuneet. Koska varsinaista kilpailua sääntökuntien välille ei syntynyt, olivat harvat kohtaamiset ystävällisiä. Päätaivoite, intiaanien käännyttäminen, oli kuitenkin sama. Chantre y Herrera kertoo tapauksesta, jossa jesuiitat tapasivat joella joukon fransiskaaneja ja intiaanikäännynnäisiä. Molemmat etsivät samaa intiaanijoukkoa, jonka he tiesivät liikkuvan alueen metsissä. He viettivät päivän yhdessä ja pitivät aamulla messun ja sopivat, että fransiskaanit jatkavat intiaanien etsintää, sillä heillä oli jo kylä, jossa asui samaa kansaa olevia intiaaneja. Jesuiitat poistuivat paikalta tyytyväisinä, sillä täten metsissä asuva intiaanikansa ei jäisi uskon ulkopuolelle. Pääpiirteiltään kohtaaminen oli varsin ystävällinen.⁴⁷

Lähetystyöntekijöiden pääasiallisena tehtävänä Amerikassa oli intiaanien käännyttäminen kristinuskoon. Varsinaisesti maallisen kirkon miehiä ei Amerikkaan lähetetty, vaan tehtävän ottivat vastaan eri sääntökuntien munkit. Sielunhoidollisten tehtävien lisäksi sääntökunnilla oli myös toisenlainen merkitys. He raivasivat tietä eurooppalaisten asutukselle ja toivat tietoa toistaiseksi tuntemattomista alueista. Tästä syystä etenkin 1500-luvulla Espanjan kruunu tuki taloudellisesti rajaseutujen lähetysasemia.⁴⁸ Yleensä, ja erityisesti aluksi, munkit seurasivat sotilaita tuntemattomille alueille, mutta monesti lähetysaarnajat kulkivat myös

⁴⁷ Chantre y Herrera 1901, 2–3, 7, 561.

⁴⁸ Valtonen 2001, 93.

omin päin, erityisesti Amazonian ja Andien alueille. Espanjalaissotilaat pysyttelivät usein vuorten ja sademetsän välisellä alueella, sen sijaan lähetyssaarnaajat tunkeutuivat niin jokilaaksoihin kuin myös syväille sademetsiin.⁴⁹

Etenkään vaikeakulkuiset vuoret eivät houkuttelleet sotilaita sen enempää kuin sademetsäkään, eurooppalaisista uudisasukkaista puhumattakaan. Maantieteelliset olot tuskin kiehtoivat munkkejakaan, mutta heitä vaikeisiin olosuhteisiin houkutteli mahdollisuus löytää intiaaneja käännyttäväiksi. Sääntökuntien toiminnasta siis oli myös kruunulle välitöntä hyötyä. Kun olot sääntökuntien hallitsemilla raja-alueilla sallivat, eurooppalainen asutus ja maallinen kirkko saapuivat. Tämä taas tarkoitti verotulojen kasvua. Sademetsiin tai vuorille eurooppalaiset eivät juuri koskaan asettuneet, eikä sinne kirkkokaan suuresti kaivannut. Näillä alueilla pappien tehtävät jäivät sääntökuntien jäsenten hoidettaviksi, vaikka kirkon periaatteena oli, ettei kirkon sakramenteja saisi toimittaa kukaan, joka ei ollut jonkin piispallisen auktoriteetin alaisuudessa. Kaikkiällä tätä ei kuitenkaan voitu toteuttaa, sillä pappeja ei ollut joka paikassa saatavilla. Sääntökuntien asema saattoi tietyillä alueilla säilyä järkkymättömänä jopa vuosikymmeniä.⁵⁰

Quito nykyisessä Ecuadorissa oli jesuiittojen saapuessa jo varsin eurooppalaistunut kaupunki. Ainoat alkuperäisasukkaita edustaneet kaupunkilaiset olivat pääosin eurooppalaisten orjia, jotka toimivat esimerkiksi palvelusväkenä.⁵¹ Myös jesuiitat asettuivat kaupunkiin ja perustivat sinne seminaarin, jonka oppilaiksi tulivat provinssin parhaat nuorukaiset, kuten Chantre y Herrera asian ilmaisee.⁵² Rodriguez myös mainitsee jesuiittojen opetuksen tulleen todelliseen tarpeeseen. Jonkin verran seminaarista valmistui pappeja kirkon tehtäviin etenkin aluksi,

⁴⁹ Vuola 1992, 132. Hakkarainen 1992, 224.

⁵⁰ Valtonen 2001, 93.

⁵¹ Valtonen 2001, 106, 108.

⁵² Chantre y Herrera 1901, 24.

Rodriguezin mukaan esimerkillisiä pappeja, ja hyvä opetus houkutteli opiskelijoita myös muista kaupungeista.⁵³

Mainasin ja Marañón-joen lähetysasemille jesuiittoja lähetettiin yleisimmin Quitosta, joka oli lähin kaupunki. Alue sademetsineen ja vuorineen oli vaikeasti saavutettavissa, mutta Quitosta sinne oli mahdollista päästä, sillä kaupunki sijaitsee Andien vuoristossa. Matka Quitostakin tosin edellytti Andeilla kulkemista, jonka jälkeen eteen tuli sademetsä suurine jokineen. Lähetystyöhön alueelle halunneet saapuivat ensin Quiton seminaariin, jossa heitä valmisteltiin ja koulutettiin tehtävää varten. Osa Quiton seminaarin oppilaista saapui suoraan Euroopasta, heidän lisäksi seminaarissa opiskeli myös peninsulaareja⁵⁴ sekä kreoleja⁵⁵. Quiton seminaarissa opiskeli myös kaupungin omia kasvatteja, joista osa olikin jo valmiiksi ketsuantaitoisia.⁵⁶ Ajan myötä Euroopasta ei enää tullut Amerikkaan juuri lainkaan jesuiittoja, joten kreolien osuus lähetysasemille koulutettavien keskuudessa kasvoi. Jonkin verran lähetysasemille halukkaita saatiin houkuteltua myös toisten kaupunkien kouluista. Euroopasta saapui jesuiittoja aina vähenevässä määrin, eikä joukossa ollut juurikaan espanjalaisia. Espanjan lähetysasemille koulutettiin esimerkiksi Roomasta, Napolista, Genovasta ja Saksasta saapuneita jesuiittoja.⁵⁷

Quiton seminaari toimi myös paikallisten jesuiittojen hallinnollisena keskuksena, jonka puoleen seudun jesuiitat saattoivat kääntyä. Myös lähetysasemilla toimivat jesuiitat raportoivat toimistaan, tarpeistaan ja havainnoistaan juuri Quitoon. Rodriguez mainitsee Quiton kaupungin olleen myös paikka, josta lähetettiin kaikenlaisia tarvikkeita lähetysasemille kirkon koristeista alkaen.⁵⁸ Quiton seminaarilla ja Mainasin sekä Marañónin lähetysasemilla olikin riippuvuussuhde

⁵³ Rodriguez 1684, 31, 37.

⁵⁴ Valkoisten vanhempien Euroopassa syntynyt jälkeläinen.

⁵⁵ Valkoisten vanhempien Amerikassa syntynyt jälkeläinen.

⁵⁶ Chantre y Herrera 1901, 199, 223.

⁵⁷ Chantre y Herrera, 1901, 237-238, 285.

⁵⁸ Rodriguez 1684, 153-154.

toisiinsa.⁵⁹ Rodriguez myös korostaa Quiton seminaarilla olleen erityinen merkitys intiaanien parissa suoritetun käännytyksen, lähetystoiminnan sekä kasvatuksen saralla.

*... y en conclusion, el fruto que ha hecho
la Compañia, convirtiendo tantos Gentiles
en Indias, es porque ha tenido Colegios,
en que cria à vnos, y aliciona à otros
Misioneros, para sus empresas: y la
fundacion del Colegio de Quito, ha sido
la causa de todo el fruto, que ha hecho
en las Misiones del Marañon...*⁶⁰

3.2. Intiaanikansoihin tutustuminen

Amerikkaan saapuessaan jesuiitat kohtasivat kaiken muun uuden ja erikoisen lisäksi myös heille ennestään tuntemattoman ihmisryhmän, intiaanit. Toki jesuiitat osasivat odottaa alkuperäisasukkaita kohtaavansakin, heidän vuokseenhan moni oli Euroopasta lähtenyt käännyttääkseen Amerikan pakanat kristityiksi. Jesuiitat tekivät havaintoja tutustuessaan intiaaneihin ja heidän tapoihinsa.

Chantre y Herreran aineistossa kuvaillaan niin intiaanien ulkonäköä kuin kulttuuriakin. Jesuiitat havaitsivat, että kaikki Mainasin kansat eivät olleet samanlaisia, mutta enimmäkseen he olivat keskikokoisia. Väriltään he olivat tummempia kuin eurooppalaiset, mutta vaaleampia kuin angolalaiset⁶¹. Lapset olivat usein vaaleampia, aikuiset olivat ruskettuneet paahtoleivän värisiksi. Hiuksia kuvailtiin mustiksi ja karkeiksi, vaikka

⁵⁹ Chantre y Herrera 1901, 193.

⁶⁰ ... ja lopuksi, jesuiittojen korjaama pakanakäännyttäneiden sato Intioissa johtuu kouluista, joissa lähetysaarnajat tarkoituseräisesti kasvattavat ja opettavat. Marañonin lähetysasemien menestys johtuu yksinomaan Quiton koulun perustamisesta... Rodriguez 1684, 202.

⁶¹ Afrikkalaiset angolalaiset olivat tulleet eurooppalaisille tutuiksi pääosin portugalilaisten harjoittaman orjakaupan seurauksena.

joidenkin kansojen naisilla oli jopa vaaleat hiukset. Hiustyylit vaihtelivat, jotkut myös kampasivat ja leikkasivat hiuksia. Monet kansat erotti toisistaan kasvojen lävistysten perusteella. Jesuiittoja tavat vähintään kummastuttivat, rajummat tapaukset myös järkyttivät. Useimmat kansat myös maalasivat kasvonsa ja kehonsa. Jesuiitat pitivät intiaaneja turhamaisina, ja yrittivät kitkeä tapaa, sillä siihen kului paljon aikaa joka päivä, minkä lisäksi intiaanit näyttivät jesuiittojen mielestä paholaisilta. Tosin naisten todettiin maalaavan miellyttävämmiin, taiteellisemmin ja symmetrisemmin. Muun muassa omagua-kansan tapoihin kuului myös muotoilla lasten päät, sillä heistä litteä ja korkea pää oli kaunis.⁶²

Varsin pian lähetystyöntekijät huomasivat, ettei Marañónilla ollut kaksosia, epämuodostuneita tai vammaisia lainkaan, mikä herätti ihmetystä. Syy tähän selvisi myös jesuiitoille, sillä intiaanit pitivät niin kaksosia, epämuodostuneita kuin vammaisiakin lapsia usein jonkun paholaisen aikaansaannoksina, jolloin vastasyntyneet lähes poikkeuksetta tapettiin, joskin kaksosista toinen saatettiin säästää. Tapoja oli monia, ja monet vauvat päätyivät jokeen. Myöskään aikuisiällä vammautuneita ei kohdeltu juuri paremmin, siksi intiaanien keskuudessa ei vammaisia ollut lainkaan.⁶³

Jesuiitat pääsivät myös tutustumaan intiaanien juhliin. Chantre y Herreran mukaan he todistivat häitä useammankin kansan luona. Kosintamenot vaihtelivat, mutta useimmilla kansoilla sulhasen täytyi ennen häitä jollain tapaa osoittaa morsiamen vanhemmille kelvollisuutensa. Tämä saattoi tapahtua esimerkiksi toimittamalla morsiamen vanhemmille polttopuita. Kansasta riippuen mahdollisesta avioliitosta saatettiin myös keskustella perheiden miesten kesken. Vihkimiseen kuului useimmiten olennaisena juoma, maissisahti *chicha*⁶⁴, jota tarjottiin joko sekä sulhaselle että morsiamelle tai vain sulhaselle lahjana morsiamelta. Jesuiitat ilahtuivat intiaanien tavasta kysyä molemmilta vihittävilta suostumusta avioliittoon,

⁶² Chantre y Herrera 1901, 62-64.

⁶³ Chantre y Herrera 1901, 73-76.

⁶⁴ Seppänen & Zegarra 1992, 71.

sillä se muistutti eurooppalaista tapaa. Sen sijaan intiaanien häihin toisinaan kuuluvat muutaman päivän juomingit herättivät jesuiittojen keskuudessa suurta paheksuntaa. Intiaanit hyväksyivät usein myös avioeron, etenkin jos parilla ei ollut lapsia. Varsinaista eroa Chantre y Herrera ei mainitse jesuiittojen arvostelleen, mutta tapa, että eronnut nainen saattoi hylätä tai surmata vastasyntyneen lapsensa, järkytti jesuiittoja. He myös tiedustelivat syytä tähän. Intiaanien mukaan lapsen kasvattaminen ilman isää ei aina käynyt päinsä.⁶⁵

Joidenkin intiaanien keskuudessa oli toisinaan tapana, että mies otti huollettavakseen nuoren tytön, tulevan vaimonsa. Monesti tyttö oli aluksi miehelle kuin tytär, sitten kuin sisko ja riittävästi kasvettuaan vaimo. Chantre y Herrera huomauttaa, etteivät jesuiitat pitäneet tästä tavasta alkuunkaan, huolimatta siitä, että tällä tavalla solmitut avioliitot olivat varsin kestäviä. Jesuiitat halusivat antaa kuitenkin tunnustusta intiaaneille siitä, ettei heillä useimmiten ollut useampaa vaimoa. Chantre y Herreran mukaan yleinen uskomus oli, että intiaanimiehillä oli aina ja lähes poikkeuksetta lukuisia vaimoja. Joillakin miehillä saattoi olla kolmekin vaimoa, mutta mitenkään yleistä tämä ei ollut.⁶⁶

Jesuiittoja usein hämmästyttivät ja kiinnostivat intiaanien tavoissa eurooppalaisia tai kristittyjä tapoja muistuttavat piirteet. Vanhassa Testamentissa esiintyvä tapa vaimon ”periytymisessä” kuolemantapauksessa vanhemmalta veljeltä nuoremmalle päti myös joidenkin intiaanikansojen parissa. Tavan tarkoitus oli varmistaa vallanperimys, eikä se koskettanut kuin hallitsevaa luokkaa.⁶⁷

Jesuiitat saivat todistaa myös muita juhlia. Chantre y Herrera mainitsee juhlat, joissa intiaanien aatelissukujen lasten asema tunnustettiin. Juhla sinänsä tuskin kummatutti jesuiittoja, samantapaisia tilaisuuksia esiintyi myös eurooppalaisen yläluokan parissa. Intiaanien juhlaan kuuluivat

⁶⁵ Chantre y Herrera 1901, 70-72.

⁶⁶ Chantre y Herrera 1901, 72-73.

⁶⁷ Chantre y Herrera 1901, 73.

hienot asut, tanssit ja ruokailu. Tämäkin lienee ollut jesuiitoille tuttua. Sen sijaan intiaanien juhlissa toistunut tapa muutaman päivän kestäneistä kunnan juomingeista jaksoi aina aiheuttaa paheksuntaa jesuiittojen keskuudessa. Tapa kuului kuitenkin oleellisena osana moniin intiaanien juhliin, myös häihin sekä sodan voittoa juhlistaviin tapahtumiin.⁶⁸ Rodriguez tuomitsee kaikki intiaanien riitit, seremoniat ja tavat barbaarisina ja brutaaleina. Hän myös mainitsee intiaanien elämäntavan muistuttavan enemmän raakalaisten kuin ihmisten toimintaa.⁶⁹ Toisin kuin Chantre y Herrera, Rodriguez ei edes yrittänyt ymmärtää intiaanien kulttuurin erilaisuutta.

Jesuiittoja tuntui häiritsevän erityisesti intiaanien alastomuus. Chantre y Herrera kertoo, kuinka jesuiitat alussa olivat varsin yllättyneitä, miten yleistä alastomuus intiaanien keskuudessa oli, huolimatta siitä, että useimmilla intiaaneilla kyllä oli olemassa kansansa ja seutunsa mukaiset vaatteet. Monet kulkivat Chantre y Herreran mukaan silti alasti ja tästä syystä lähetystyöntekijöitä kehoitettiin kylissä aina huolehtimaan, että mukana on rohdinta tai kangasta, josta voi antaa niille, jotka tarvitsevat uuden vaateen kuin myös täysin alastomille, sekä niille, joiden vaatteet peittävät huonosti. Rodriguez arveli myös kuumuuden vaikuttavan alastomuuteen tai vähäiseen vaatetukseen. Toisaalta hän kyllä ihmetteli, että intiaanit saattoivat olla alasti myös kylmillä vuorilla.⁷⁰ Varmaankin yleisestä alastomuudesta johtuen jesuiittoja ilahdutti nähdä, miten intiaanit koristelivat vaatteitaan ja päähineitään omaan tyyliinsä. Vaikka intiaanit jesuiittojen mukaan olivat vilttejä, elivät kurjuudessa ja olivat alastomia, oli heillä luontainen ihmisen halu näyttää hyvältä, muistuttaa Chantre y Herrera.⁷¹

Chantre y Herrera kuvailee myös intiaanien muuta arkipäivästä elämää. Jesuiitat eivät Mainasilla eivätkä Marañónilla kohdanneet lainkaan suuria asutuskeskuksia, mikä hieman ehkä yllättikin. Intiaanien talot olivat

⁶⁸ Chantre y Herrera 1901, 83-90.

⁶⁹ Rodriguez 1684, 74.

⁷⁰ Rodriguez 1684, 6, 74.

⁷¹ Chantre y Herrera 1901, 65-66.

palmun lehvillä katettuja, eikä huonekaluja juurikaan ollut. Astioita intiaaneilla oli, mutta jesuiitat ymmärsivät liikkuvan elämäntavan rajoittavan materiaalista omaisuutta. Intiaanit nukkuivat yleensä riippumatoissa ja ne saavuttivat eurooppalaisten lähetystyöntekijöidenkin keskuudessa suuren suosion varsin mukavina nukkumapaikkoina.⁷²

Naisten ja miesten toimet erosivat intiaaniyhteisöissä toisistaan, kertoo Chantre y Herrera jesuiittojen havainneen. Intiaanit söivät banaaneja ja maissia, juuria sekä kaloja ja riistaa. Miehet ja naiset söivät erillään, eivätkä miehet osallistuneet ruuan tai ruoka-astioiden valmistukseen, eivätkä myöskään siivonneet. Sen sijaan ruuan hankinta, viljely, metsästys ja kalastus sekä metsästys- ja kalastusvälineiden valmistus ja koristelu kuuluivat miesten tehtäviin. Eurooppalaiset epäilivät lähes kaikkien intiaanien harjoittavan ihmissyöntiä, mutta jesuiitat saivat huomata tämän tavan olevan äärimmäisen harvinaisen. Ruuan jälkeen vanhemmat jäivät lepäämään nuorempien suunnatessa jokeen virkistäytymään. Jesuiittojen mukaan nuorilla miehillä oli liian vähän tehtävää, mikä johti laiskuuteen. Liika joutilaisuus taas toi mukanaan kaikkea pahaa ja vahinkoa, kuten Chantre y Herrera asian ilmaisee.⁷³

3.3. Yhteyksien luonti ja kyliin muutto

Jesuiitat perustivat lähetysasemiensa yhteyteen kyliä, joissa intiaanit asuivat. Kyläjärjestelmän (*Régimen de aldeas*) jesuiitat perustivat Amerikkaan pian saapumisensa jälkeen. Vastaavanlaista toimintaa oli muillakin mantereilla, mutta etenkin Amerikassa kyläjärjestelmästä tuli hyvin vallitseva. Kylissä asuvat intiaanit olisivat jesuiittojen mukaan helpommin käännytettävissä kristinuskoon sekä hallittavissa. Jesuiitat huolehtivat kylien hengellisestä elämästä, intiaanien velvollisuutena taas oli osallistua seurakunnan toimintaan ja tilaisuuksiin sekä huolehtia arkisista asioista, kuten ruuan hankinnasta, kylien rakentamisesta sekä

⁷² Chantre y Herrera 1901, 67-68.

⁷³ Chantre y Herrera 1901, 67-90.

korjaustöistä. Pääperiaatteiksi jesuiittaveljet määrittivät perusteellisen evankelioinnin ja alkuperäiskulttuurien tutkimisen, asettamatta kuitenkaan omaa henkeä vaaraan, vaikka marttyyriutta arvostettiin.⁷⁴

Intiaanit harvemmin ottivat jesuiittoja vastaan myötämielisesti. Monet alkuperäisasukkaat halusivat elää omissa oloissaan, ilman eurooppalaisia valloittajia. Useimmiten intiaanit siirtyivätkin aina vain syrjempään ja vaikeammin tavoitettavaan paikkaan eurooppalaisten edetessä. Tähän vaikuttivat varmasti huonot kokemukset muista aiemmin tavatuista eurooppalaisista. Toisinaan intiaanit tappoivat myös jesuiittoja muiden espanjalaisten ohessa.⁷⁵ Eiväthän alkuperäisasukkaat, ainakaan aluksi, pystyneet tekemään eroa sotilaiden ja munkkien välillä.⁷⁶ Suurimmalle osalle intiaaneista kaikki eurooppalaiset olivat samaa massaa, joten heille oli mitä luultavimmin aivan yhdentekevää, kenet he tappoivat, kunhan uhri vain oli eurooppalainen.

Kylien perustamisessa oli ongelmia. Amerikan maasto-olosuhteet vaikeuttivat uusille alueille pääsyä. Andien ylittäminen ei ollut kovinkaan yksinkertaista. Eurooppalaisille Amerikan ilmastokaan ei aina sopinut. Erilaiseen maastoon, kulttuuriin, ilmastoon sekä ruokaan totumisesta varoiteltiin liian innokkaita lähetysaarnajia. Myöskään alkuperäiskielten oppimista ei pidetty kovinkaan helppona tehtävänä.⁷⁷ Etenkin olosuhteet sademetsissä koettiin hankaliksi. Monin paikoin intiaanit asuivat hajallaan metsissä, sillä entiset kaupungit olivat olleet hylättyinä jopa satoja vuosia. Amazonin viidakoissa ei koskaan edes ollut ollut kovinkaan suuria kaupunkeja. Jesuiittojen oli pakko tunkeutua sademetsään ja etsiä intiaanit, jotka he johdattivat lähemmäs jokea perustamaan uuden jesuiittajohtoisen kylän. Intiaaneja ei viety asuinalueiltaan väkisin rakentamaan uusia kyliä, vaan jesuiitat antoivat lahjoja ja loivat suhteita intiaaneihin. Kun yhteys oli luotu, saattoi intiaaneille ehdottaa kylään muuttamista.

⁷⁴ Marzal 1992, 18.

⁷⁵ Marzal 1994, 57–58.

⁷⁶ Vuola 1992, 133.

⁷⁷ Marzal 1994, 58.

Suureksi haasteeksi muodostuikin intiaanien houkutteleva kyliin. Epäluuloisuus jesuiittoja kohtaan oli murrettava ja luotava yhteys metsissä asuviin intiaaneihin. Tärkeintä uuden aseman perustamisessa oli ensin paikan rauhoittaminen. Mainasissa ei juuri ollut käynyt kukaan, sillä alue on sademetsää. Uusia lähetysasemia perustettaessa tuli myös alueen maantieto tunnetuksi.⁷⁸ Haasteensa asetti myös alueen lukuisat alkuperäiskansat monine tapoineen ja kielineen. Mainasin alueella tunnettiin ainakin 39 eri kieltä. Pääosin pyrittiin kuitenkin selviämään ketsuan (*quechua*) kielellä.⁷⁹ Entisen inkavaltakunnan vaikutuspiirissä ketsua lieneekin ollut yleisimmin osattu yhteinen kieli. Ketsua on lähtöisin Keski-Andeilta, mutta inkat omaksuivat sen aikoinaan valtakuntansa viralliseksi kieleksi sen kaupan ja uskonnon myötä tapahtuneen suuren levinnäisyyden vuoksi ja levittivät kieltä myös pohjoiseen.⁸⁰ Toki lähetystoiminnan edetessä ilmeni, ettei pelkkä ketsuan taito riitä, sillä monet alueen kansat osasivat vain omaa kieltään. Inkavaltakunnan hallintokielenä toki oli ollut ketsua, mutta inkojen hallinto ei ollut ollut sademetsissä kovinkaan vahvaa verrattuna Andien alueeseen. Ketsuaa oli mahdollisuus opetella Quitossa, jossa useimmat Mainasiin lähteneistä jesuiitoista opiskelivat ainakin jonkin aikaan. Chantre y Herrera mainitsee myös muiden intiaanikielten opetteluun olleen mahdollista.⁸¹

Mainasin alueelle perustettiin lähetysasema 1638. Nimekseen se sai Misión del Marañón, koska se sijaitsi Marañón-joen varrella. Pian lähetysasema, johon kuului enimmillään 80 kylää,⁸² laajeni kattamaan koko Mainasin alueen, eli Perun puoleisen Amazonian. Osittain se laajeni jopa Portugalin hallitseman Brasilian puolelle, jossa toimintansa oli jo aloittanut portugalilaisjesuiittojen asema San Luiz de Maranhão.⁸³ Tosin raja vaihtoi paikkaa toisinaan, eikä rajan sijainnista aina ollut varmaa tietoa. Lisäksi Espanja hallitsi kaikkia Portugalin alueita 1580–1640. Niin kauan kuin rajaa ei ollut selkeästi määritelty, rajakahakat haittasivat

⁷⁸ Marzal 1992, 556.

⁷⁹ Marzal 1994, 61–62.

⁸⁰ Seppänen & Zegarra 1992, 70.

⁸¹ Chantre y Herrera 1901, 239.

⁸² Marzal 1994, 61–62.

⁸³ Marzal 1992, 21.

lähetysasemien toimintaa. Myös Euroopassa käydyt sodat, kuten Espanjan perimyssota, vaikuttivat Amerikassa ja lisäsivät vihamielisyyttä ja sotilaiden läsnäoloa rajalla. Eniten tilanteesta kärsivät alueen intiaanit. Portugalilaiset sotilaat saattoivat jopa hyökätä espanjalaisten lähetysasemien kimppuun ja vangita jesuiittoja ja intiaanikäännynnäisiä.⁸⁴

Chantre y Herrera myös kertoo, miten monet rajan tuntumassa Portugalin puolella asuneet intiaanit karkasivat rajan yli. He olivat kuulleet, että Espanjan puolella on lähetysasemia, joilla toimivat rakastavat isät, eikä intiaaneja orjuutettu tai muuten kohdeltu huonosti. Jotain perää asiassa saattaa ollakin, sillä Brasilian puolella São Paulon asukkaat, *paulistat*, tunnettiin orjanmetsästäjinä, jotka tavoittelivat niin villejä kuin kylissä asuviakin intiaaneja, täysin välittämättä siitä, että intiaanien orjuutus oli kielletty.⁸⁵ Vuosina, jolloin Espanja ja Portugali kuuluivat saman kruunun alle, rajaseudulla oli usein rauhallista. Omagua-kansa asui aivan rajan tuntumassa, ja heitä oli niin espanjalaisten kuin portugalilaistenkin lähetysasemilla. Jesuiittakylien intiaanit olivat hyvin onnellisia rauhallisesta ajasta, sillä he saattoivat pitää yhteyttä rajan toiselle puolelle jääneisiin tuttaviin ja sukulaisiin.⁸⁶

*Con esto creian los Omaguas españoles
que podrian en adelante comunicar con
franqueza con sus hermanos los Omaguas
portugueses sin temor alguno de los
blancos de Portugal.*⁸⁷

Intiaaneja myös etsittiin aktiivisesti metsistä. Chantre y Herrera kertoo, kuinka vuonna 1616 espanjalaiset sotilaat laskivat jo käännytettyjen intiaanien kanssa alas Marañón-jokea ja etsivät pakanoita. He löysivät

⁸⁴ Mitchell 1981, 150, 190–191.

⁸⁵ Valtonen 2001. 153.

⁸⁶ Chantre y Herrera 1901, 517, 529.

⁸⁷ Näin espanjalaiset omaguat uskoivat voivansa jatkossa kommunikoida suoraan veljiensä, portugalilaisten omaguoiden kanssa ilman pelkoa Portugalin valkoisista. Chantre y Herrera 1901, 529.

pieniä kyliä, mutta ongelmana oli intiaanien vihaisuus espanjalaisia kohtaan. Espanjalaisten ystävällinen käytös ja rauhallisuus kuitenkin tyynnytti intiaaneja, jotka kutsuivat etsijänsä koteihinsa ja ystävästyivät heidän kanssaan. Kun ensikosketus oli saatu, intiaaneille ehdotettiin kuuliaisuuden valaa Espanjan katoliselle majesteetille, sillä se toisi heille monia etuja ja hyötyä. Intiaanit olivatkin suopeita ajatukselle katolisen kuninkaan alamaisuudesta. Tuskinpa heillä oli käytännössä mahdollisuutta valaa torjuakaan. Hyvällä kohtelulla oli kiistattomat edut villien intiaanien rauhoittamisessa. Intiaanit jopa saattoivat espanjalaisia osan matkaa takaisin kaupunkiin, mutta koska intiaanit luonnostaan ovat ujoja, he eivät halunneet kauas kotiseutujensa ulkopuolelle. He hyvästelivät lempeästi espanjalaiset vieraansa ja kertoivat halustaan palata omille mailleen, jonne isät voisivat tulla, sillä heillä oli suuri halu tulla kristityiksi ja oppia taivaan tie, kuten toisetkin intiaanit olivat oppineet lähetyssaarnaajien avustuksella. Näin Mainasin lähetystyö sai Chantre y Herreran mukaan alkunsa.⁸⁸

Rodriguez kertoo yksityiskohtaisesti xibaro-nimisen kansan kohtaamisesta. Xibarot olivat tunnettuja erityisesti sotaisuudestaan, ja sekä espanjalaiset että toiset intiaanit pelkäsivät heitä. Tästä syystä xibarot oli jätetty rauhaan, vaikka samalla seudulla asuviin muihin kansoihin olikin onnistuttu luomaan suhteita. Xibarot haluttiin kuitenkin koota omaan kyläänsä oppimaan kristinuskoa. Myös joella liikkuminen tulisi turvallisemmaksi, kun kulkijoiden ei tarvitsisi pelätä xibaroiden hyökkäyksiä. Jesuiitat lähtivät xibaroiden maille espanjalaisotilaiden ja intiaanikäännynnäisten kanssa ja asettuivat leiriin joen läheisyyteen. He asuivat leirissä kuusi kuukautta etsien intiaaneja vuorilta ja metsistä vaikeissa olosuhteissa. Xibarot myös tappoivat sotilaita ja intiaanikäännynnäisiä. Jesuiitat joutuivat pettymään ja tulivat siihen lopputulokseen, ettei xibaroihin tehoaisi muu kuin aseellinen hyökkäys.

⁸⁸ Chantre y Herrera 1901, 32.

*... y les parecia, que solo el temor de
las armas, abia de sugetar á los Xibaros,
gente rebelada, que no atendia razones...*⁸⁹

Xibaroiden kohdalla mikään ei toiminut, vaikka jesuiitat kokivat yrittäneensä kaikkea. He eivät kuitenkaan halunneet hyökätä aseineen, vaikka sotilaiden läsnä ollessa se olisi ollut mahdollista. Jesuiitat uskoivat ystävällisen kohtelun olevan paras ja ainoa keino. Pettymys oli suuri, sillä kaikki työ valui hukkaan, ja jesuiitat seurueineen lähtivät pois. Yllättäen myöhemmin xibarot ottivat yhteyttä jesuiittoihin. Jesuiittaisä vakuutti hyviä aikeita ja toivoi, että intiaanien tuntemat pelot espanjalaisia kohtaan saataisiin loppumaan. Xibarot myös saivat lahjaksi kirveen sekä muita työkaluja, lisäksi heitä vielä kehoitettiin. Lopulta xibarot uskoivat, että jesuiitat ovat hyväntahtoisia eivätkä halua heille pahaa. Tämän kohtaamisen jälkeen myös xibaroiden maille perustettiin jesuiittakylä. Rodriguez kertoo hieman pintapuolisemmin myös toisesta intiaanikansasta, jonka kanssa ystäväystyminen oli huomattavasti helpompaa. Rauhallisuus ja lahjat tehosivat, ja jesuiitat saivat jopa kutsun intiaanien asumuksiin. Jesuiittojen lähtiessä luvattiin molemmin puolin pitää yhteyttä ja intiaanit halusivat isien tulevan asumaan heidän luokseen ja tekemään heistä kristittyjä. Rodriguez mainitsee samankaltaisia kansoja löytyneen Quiton seudulta useampiakin.⁹⁰ Yksityiskohtainen kertomus xibaroista viitanee siihen, että useimpien intiaanikansojen kanssa ei yhteyden luominen ollut yhtä hankalaa eikä epätoivoista ja vaarallista kuten xibaroiden kohdalla.

3.4. Oppia ja ongelmia, kapinaa ja kateutta

Kylät yleensä toimivat kohtalaisen hyvin, kun niiden toiminta saatiin käyntiin. Intiaanien osana ollut työ oli toisinaan hyvinkin raskasta, mutta

⁸⁹ ... ja heistä vaikutti, että vain aseiden pelko pidatti kapinamielisiä, järjen ääntä kuuntelemattomia xibaroita ... Rodriguez 1684, 207.

⁹⁰ Rodriguez 1684, 81, 206-207.

jesuiittojen mukaan se teki heille vain hyvää. Jesuiitat pitivät kristinuskon sisäistämisen edellytyksenä intiaanien elämän täydellistä kontrollia. Suljettujen kylien ohjenuorana oli leipää, kuria ja työpalvelua. Jesuiittojen ylläpitämä kova kuri myös vaikutti siihen, ettei heidän hallinnoimillaan alueilla päässyt syntymään juuri lainkaan uskonnollista synkretismia.⁹¹ Kylissä intiaanit olivat myös turvassa, sillä he olivat jesuiittojen omaisuutta. Tämä aiheuttikin ongelmia jesuiittojen ja eurooppalaissiirtolaisten välille. Kylissä olleet intiaanit olisivat olleet potentiaalisia orjia ja työvoimaa, mutta jesuiitat eivät antaneet heitä muiden käyttöön. Toisaalta myös jesuiitat käyttivät hyväkseen intiaanityövoimaa.

Jokainen päivä sujui kylissä yleensä saman kaavan mukaan. Aikaisin aamulla oli messu, sen jälkeen muona-annoksien ja töiden jako. Vaihtelua tähän toivat kristilliset juhlat, joiden viettämistä pidettiin tärkeänä. Juhlissa laulettiin ja tanssittiin huilujen, oboeiden, viulujen ja tamburiinien tahdissa. Esiintyjät saivat myös maalata kehonsa ja koristella itsensä lintujen sulilla. Toisinaan saattoi olla jopa ilotulitusta. Jesuiitat myös opettivat intiaaneille uusia taitoja. Kuvanveistäjät opetettiin veistämään patsaita Jeesuksesta ja pyhimyksistä. Myös karjan kasvattaminen oli intiaaneille uutta. Veljeskunta myös tehosti maanviljelyä Euroopasta tuoduin opein, vaikkakaan se ei luonnonoloista johtuen aina tuottanutkaan toivottua tulosta. Kalifornian kuivuus ei suosi maanviljelyä, kun taas Pohjois-Meksikossa sekä karja että viljat viihtyivät loistavasti.⁹² Jesuiitat kehittivät paikallistaloutta myymällä kylän tuotteita. Tästä saaduista varoista myös rahoitettiin kylän itsenäinen toimeentulo.⁹³

Jesuiittojen lähetysasemilla oli usein pulaa työntekijöistä. Tavallisesti intiaanien luona asui vain yksi jesuiitta. Monesti sama jesuiittaisä saattoi jopa hoitaa useamman kylän asioita vierailemalla kussakin kylässä säännöllisesti, eikä näissä kylissä vakinaisesti asunut siten yhtäkään

⁹¹ Valtonen, 2001, 91.

⁹² Riley 2006, 389.

⁹³ Mitchell 1981, 149.

jesuiittaa. Lisävoimia siis todella kaivattiin, ja joskus avuksi saatiin espanjalaistaustaisia poikia. He toimivat jesuiittaisän apulaisina.

*... aunque de poca edad y no mucha
experiencia podian pasar por maestros
... entre aquellos indios.*⁹⁴

Etuna poikien värväämisessä oli se, että he usein olivat luku- ja kirjoitustaitoisia sekä kristittyjä. Heillä oli mahdollisuus oppia intiaanikieliä verrattain nopeasti asuessaan lähetysasemilla. Chantre y Herrera muistuttaa intiaanien opetuksen tapahtuneen pääosin heidän omalla kielellään, sillä jesuiitat käänsivät katekismuksen hallinnoimansa kylän kielelle.⁹⁵ Monet intiaanilapset, etenkin pojat, oppivat koulussa ketsuaa, mutta opetusta oli turha pitää kielellä, jota kaikki eivät ymmärtäneet. Aikuisten keskuudessa jokunen saattoi olla ketsuantaitoinen oman kielensä ohella, mutta yleensä aikuisille ei uusia kieliä opetettu.

Vaikka innokkaita lähetystyöhön haluavia varoitettiin hankalista olosuhteista, sopeutuivat useimmat jesuiittaveljet uuteen maastoon ja ilmastoon varsin hyvin. He olivat lähteneet opettamaan intiaaneja, mutta oppivat samalla myös itse paljon uutta. Intiaanien kieli oli tietysti pakko opetella, mitä monet jesuiitat pitivät varsin mielekkäänä tehtävänä. Kieliä oppiessaan he usein kokosivat sanakirjoja, jotta lähetysasemille tulevat uudet työntekijät voisivat opetella kielen jo etukäteen. Intiaanit olivat hyvillään heidän kielensä opettelusta ja mielellään auttoivat jesuiittoja.

*Oia con atención, notaba con cuidado,
preguntaba continuamente y observaba
la pronunciación...*⁹⁶

⁹⁴ ... vaikka he olivat hyvin nuoria eivätkä kovin kokeneita, menisivät he silti opettajista ... noiden intiaanien keskellä. Chantre y Herrera 1901, 358.

⁹⁵ Chantre y Herrera 1901, 293.

⁹⁶ Hän kuunteli tarkkaavaisesti, huomioi huolella, kyseli jatkuvasti ja kiinnitti huomiota ääntämiseen... Chantre y Herrera 1901, 151.

*... mucho más querido y amado de sus
queridos hijos los Cocamas, que oyendole
hablar en su propia lengua le amaban
más que á sus mismos padres, hermanos
y parientes.*⁹⁷

Intiaanit myös tunsivat monia lääkkeitä, jotka tepsivät paikallisiin sairauksiin. Jesuiitat opettelivat innolla paikallisten lääkkeiden käyttöä, johon saivat apua ja opastusta intiaaneilta. Jesuiitat tunsivat myös eurooppalaiset lääkkeet, joten kylissä oli pian saatavilla molempia. Chantre y Herrera mainitseekin monessa kylässä toimineen pienen apteekin.⁹⁸ Rodriguez taas antaa ymmärtää, ettei intiaaneilla ollut mitään käsitystä lääkkeistä. Sen sijaan hän kuvailee kurjia, avuttomia intiaaniparkoja, joilla ei ollut lääkäreitä eikä lääkkeitä, ei elantoa keholle eikä parannusta sielulle.⁹⁹ Rodriguezin surkutteleva ja säälittelevä asenne eroaa huomattavasti Chantre y Herreran positiivisemmasta suhtautumisesta intiaaneihin. Intiaanien parissa oli tilaisuus myös tutustua heidän tapoihinsa. Jotkut tavat ilahduttivat, toiset taas kauhistuttivat jesuiittoja. Myös havainto, etteivät kaikki pitäneet kristinuskosta aiheutti hämmästyttä. Chantre y Herrera kertoo intiaanien pitäneen uutta uskoa ankarana ja jäykkänä. Vanhojen tapojen paheksunta ja kieltäminen aiheuttivat ärtymystä ja tyytymättömyyttä. Intiaanien perinteisiin kuuluivat esimerkiksi kunnan juomingit ainakin juhlien yhteydessä, eivätkä jesuiitat sallineet tätä.¹⁰⁰

Vaikean maaston, heikkojen kulkuyhteyksien ja rajan pinnassa usein hankaluuksia aiheuttaneiden portugalilaisten lisäksi osa kylistä kohtasi muitakin ongelmia. Valkoisten asuttamien kaupunkien läheisyydessä olleet kylät olivat erityisesti hankalassa asemassa. Maanomistajat tarvitsivat työvoimaa, mutta eivät saaneet viedä jesuiittakyläintiaaneja

⁹⁷ ... cocamat olivat hänelle mitä läheisimpiä ja rakkaimpia lapsia. Kansan kuullessa hänen puhuvan heille heidän omaa kieltään, he kiintyivät häneen enemmän kuin omiin isiinsä, veljiinsä ja sukulaisiinsa. Chantre y Herrera 1901, 151.

⁹⁸ Chantre y Herrera 1901, 176.

⁹⁹ Rodriguez 1684, 60.

¹⁰⁰ Chantre y Herrera 1901, 150–151, 176, 225.

mailleen töihin. Silloin tällöin jonkinlainen sopu asiassa saattoi löytyä, mutta harvoin. Intiaaneilla ei ollut pienintäkään halua työskennellä lähes orjan asemassa valkoisten mailla. Chantre y Herreran mukaan he olivat tottuneet vapauteensa sekä hankkimaan toimeentulonsa metsästä. Jesuiitat toivoivat, että eurooppalaiset ja intiaanit voisivat elää sovussa yhdessä, mutta ajatus jäi usein vain toiveeksi. Pakkotyön ja orjuuden uhatessa intiaanit pakenivat vuorille, pois myös jesuiittojen ulottuvilta.

*... que escapasen río abajo adonde les
pareció más conveniente para no volver
ya más á caer en manos de los españoles.¹⁰¹*

Intiaanit saattoivat myös nousta avoimeen vastarintaan. Espanjalaiset eivät olleet tähän varautuneet, koska eivät uskoneet intiaanien kykenevän organisoimaan minkäänlaista yhteistä kapinahenkeä. Chantre y Herrera kertoo tapauksesta, jossa Mainasin intiaanit nousivat suurin joukoin kapinaan *encomenderoja* vastaan.

*Vióse de repente alzada casi toda la provincia
de los Mainas contra los encomenderos.
En una sola noche mataron todos los que
vivian fuera de la ciudad en sus
respectivas encomiendas ...¹⁰²*

Toisinaan intiaanien ja valkoisten kohtaamiset sujuivat varsin hyvin. Chantre y Herrera kertoo tapauksesta, jolloin eräs Mainasin alueen jesuiitta lähti Quitoon. Hän otti kylästään mukaan kymmeniä intiaaneja, joista neljäkymmentä seurasi häntä kaupunkiin asti. Quiton asukkaat saapuivat ihmettelemään intiaaneja ja ihastuivat heidän hyvään käytökseensä. Toki Quitossa oli jo ennestään intiaaneja, mutta harva oli

¹⁰¹ ... he pakenivat sopivammalle joen alajuoksulle, jotteivät he joutuisi enää uudelleen espanjalaisten käsiin. Chantre y Herrera 1901, 130.

¹⁰² Ja yhtiäkkiä lähes koko Mainasin provinssi nousi kapinaan *encomenderoja* vastaan. Yhden yön aikana he tappoivat kaikki kunkin kaupungin ulkopuolella sijaitsevien *encomiendojen* asukkaat... Chantre y Herrera 1901, 130.

nähty ”villejä” intiaaneja, jotka asuivat sademetsässä. Intiaanit viipyivät kaupungissa jonkin aikaa ja osallistuivat innokkaasti messuun. Heidän laulunsa omalla äidinkielellään sai quitolaiset ihastuksiin. Lopulta tuli aika myös kastaa intiaanit ja kaikki kaupungin merkkihenkilöt halusivat kummeiksi. Monet myös tarjosivat asuntojaan intiaanien majoitukseen, mutta jesuiitat katsoivat parhaaksi, että kaikki intiaanit majoittuvat jesuiittojen luo seminaariin.¹⁰³

Useimmat jesuiittojen intiaanikylät kasvoivat suuriksi ja toisinaan jopa vauraksi. Tähän tietenkin vaikutti sijainti, sillä toisaalla intiaaneja ja luonnonvaroja oli enemmän kuin toisaalla. Jesuiitat olivat päättäneet saada kylänsä elättämään itsensä, etenkin kun emämaasta oli turha odottaa kovinkaan paljon tukea.¹⁰⁴ Kylien menestys alkoi kuitenkin ärsyttää niin eurooppalaisia siirtolaisia kuin hallitsijaakin. Bourbonit myös mielsivät jesuiittojen holhoavan suhteen intiaaneihin olevan suuri este uudistusohjelmille.¹⁰⁵ Sääntökuntien jäsenten suuri määrä haittasi maanviljelyä sekä taloutta. Tämän vuoksi sääntökuntien toimintaa haluttiin rajoittaa erilaisin toimin, kuten kieltämällä pappien tehtävät veljeskuntien jäseniltä. Myös vaurastumista yritettiin estää kieltämällä jesuiittojen osallistuminen testamenttien laadintaan.¹⁰⁶ Myös *limpieza de sangre* –käsitys rajoitti jossain määrin veljeskunnan jäsenmäärää. Jesuiitat olivat luvanneet noudattaa sääntöä, eikä heillä ollut haluakaan sen noudattamatta jättämiseen. Jäsenten suuri lukumäärä ja veljeskunnan vauraus olivat todennäköisesti suurempi ongelma kuitenkin Euroopassa kuin Amerikassa.

¹⁰³ Chantre y Herrera 1901, 166–186, 307.

¹⁰⁴ Mitchell 1981, 146.

¹⁰⁵ Riley 2006, 376.

¹⁰⁶ Valtonen 2001, 94.

4. Koulutus

4.1. Koulutusta ja katolista uskoa

Jesuiittojen koulutustoiminta alkoi Euroopassa 1540-luvulla hyvin vaatimattomasti. Ensimmäiset ”jesuiittaopistot” olivat vain yliopistokaupungeissa sijainneita yksittäisiä taloja. Yliopiston opiskelijat saivat osallistua jesuiittojen järjestämille kursseille, kunhan ne olivat valvonnan alaisia. Ensimmäiseksi kursseja tarjottiin Pariisissa, josta toiminta pian laajeni muun muassa Coimbraan, Kölniin sekä Valenciaan. 1556 jesuiitoilla oli jo kolmekymmentäviisi opistoa, kattaen suuren osan Eurooppaa aina Portugalista Böömiin asti. Toiminta laajeni, 1586 kouluja oli jo 162, joista viisitoista tosin oli vain seminaareja, 1600-luvun alussa erilaisia jesuiittojen kouluja oli yhteensä lähes kolmesataa.

Suosionsa ohella koulut kohtasivat myös vastustusta. Paikalliset tavallisten koulujen johtajat ja opettajat pelkäsivät ymmärrettävästi toimeentulonsa puolesta. Etenkin 1700-luvulla tuotiin ilmi ärtymys siitä, että kouluissa annettiin oppia myös sosiaaliseen alaluokkaan kuuluville pojille, sillä moisia opintoja ja ideoita ei heidän asemassaan oleville katsottu sopiviksi eikä soveliaiksi. Jesuiittakoulut olivat usein ilmaisia, minkä vuoksi osa oppilaista olikin heikommista oloista lähtöisin. Opetus oli myös hyvin korkeatasoista, joka houkutteli myös protestantteja. Protestanttien osalta kääntyminen katoliseen uskoon lienee ollut edellytys opetukseen osallistumiseen. Opetusohjelma erosi monista muista kouluista ja oli varsin moderni sisältäen muun muassa musiikkia, tanssia ja teatteria. Jesuiitat uskoivat jumaluutta olevan kaikessa, joten taide oli täysin hyväksyttävä keino tuoda esiin uskonnollisia teemoja. Opetus myös keskittyi aineisiin, jotka mahdollistivat jatko-opinnot yliopistossa.¹⁰⁷ Skolastikoilta, joiksi jesuiittaopiskelijoita kutsuttiin, odotettiin esimerkillistä käytöstä ja toimintaa, olivatpa he sitten jesuiittojen koulussa tai muussa opinahjossa. Tiedon ja opin jakamisen lisäksi jesuiittojen

¹⁰⁷ Lozano Navarro 2005, 34.

kouluilla oli tavoitteena mielen ja persoonallisuuden katolisointi. Samaan jesuiitat pyrkivät koulujen ulkopuolellakin.¹⁰⁸

Jesuiittojen veljeskunnalla oli myös merkittävä rooli katolilaisuuden puolustajina reformaatioliikkeitä vastaan. 1550-luvun alkupuolella Roomassa avattiin *Collegium Germanicum* valmistamaan tarkoin valikoituja kandidaatteja työlääseen tehtävään. Heidän työsarakseen määrättiin katolilaisuuden palauttaminen niille Pyhän Saksalais-roomalaisen keisarikunnan alueille, joilta se oli joko kadonnut tai ainakin heikentynyt.¹⁰⁹ Rodriguezin mukaan jesuiittojen tärkein tehtävä Euroopassa olikin suojella kirkkoa Lutherilta ja muilta kerettiläisiltä.¹¹⁰ Vastauskonpuhdistushenkisen papiston kouluttaminen muodostui oleelliseksi ja merkittäväksi osaksi jesuiittojen toimintaa.¹¹¹ Lisäksi jesuiitat kouluttivat suuren osan 1600-luvun yläluokista, jolloin heillä oli mahdollisuus vaikuttaa suoraan päättävissä asemissa oleviin henkilöihin, virkamiehistä kuninkaallisiin asti.¹¹²

Espanjassa jesuiittojen ylläpitämien koulujen laadukkuus korostui taloudellisen kriisin aikaan 1600-luvun alussa. Espanjan yliopisto veltostui ja jäi jälkeen muista Euroopan maista. Synä tilanteeseen pidettiin inkvisition jäykkyyttä sekä kruunun kapea-alaista näkemystä, minkä mielivaltaiset toimenpiteet johtivat opetuksen rappeutumiseen. Kuningas Filip IV (1621-1665) alkoi jopa huutokaupata hallinnollisia virkoja, jolloin yliopisto menetti merkityksensä tienä julkisiin tehtäviin. Käytännössä ne, joilla oli varaa, pystyivät ostamaan lapsilleen toimen ja koulutuksen paikallisessa oppilaitoksessa.¹¹³

Jesuiittojen toiminta oli vilkasta Euroopassa ja eurooppalaisten sekä kreolien keskuudessa Amerikassa. Kirkkojen ja seurakuntien lisäksi jesuiitoilla oli jo 1740 yhteensä yli kuusisataa oppikoulua Italiassa,

¹⁰⁸ Mitchell 1981, 58–61.

¹⁰⁹ Mitchell 1981, 69.

¹¹⁰ Rodriguez 1684, 3.

¹¹¹ Hanska 2005, 109.

¹¹² García de Cortázar & González Vesga 2005, 263.

¹¹³ Carcía de Cortázar & González Vesga 2005, 277.

Ranskassa, Saksassa, Espanjassa, Portugalissa sekä Amerikassa. Useimmissa kouluissa oli jopa yli kaksituhatta 10-17-vuotiasta oppilasta. Myös dominikaanit osallistuivat koulutuksen järjestämiseen siirtomaissa ja sekä jesuiitat että dominikaanit hallitsivat niin hengellistä kuin maallistakin opetusta 1700-luvun puoliväliin asti.¹¹⁴ Samalla jesuiittajärjestön jäsenmäärä lisääntyi huomasti muiden järjestöjen jäsenmäärän laskiessa.¹¹⁵ Tällä oli pakko olla vaikutuksensa alueen väestöön. Luultavasti valtaosa jesuiitoilta oppinsa saaneista suhtautuikin heihin myönteisesti, myös Amerikassa. Espanjan alueilla koulutus olikin pitkälti jesuiittojen hallinnassa.¹¹⁶ Koska koulut kuitenkin toimivat lähinnä kaupungeissa, ei maaseudulla syntyneestä konfliktista, oikeudesta käyttää intiaaneja työvoimana, ollut ongelmaksi asti. Valtaosalle kaupunkiväestöstä tämä kysymys oli varsin kaukainen.

Jesuiittojen alkuperäinen tavoite oli auttaa köyhiä ja kurjia. Tämä toiminta vaati varoja, kuten myös jesuiittojen innostus perustaa kouluja. Chantre y Herreran mukaan juuri siksi veljeskunta kääntyikin rikkaiden puoleen, joita köyhien auttamisen sijaan kiinnosti enemmän koulujen tukeminen. Varojen keräämisessä painotettiin nimenomaan koulujen avustamista, alkuperäinen tavoite pidettiin pimennossa, joskaan sitä ei unohdettu. Amerikassa avustettavia köyhiä ja kurjia riitti, sillä kaikki intiaanit luettiin tähän joukkoon,¹¹⁷ ja yleisesti lähetystyö intiaanien parissa oli hyväksyttyä, jopa suotavaa. Jesuiitoille varakkaat tukijat olivat välttämättömiä, kuten muillekin uskonnollisille sääntökunnille. Kuitenkin heidän tukensa oli erityisen merkittävä jesuiitoille, sillä uuden veljeskunnan ilmaantuminen hämmensi ja aiheutti epäilystä. Jesuiitat olisivat alussa voineet jäädä vanhojen sääntökuntien jalkoihin ja marginaaliseksi, mutta varakkaiden tuki, muukin kuin taloudellinen, soi jesuiitoille vahvan aseman.¹¹⁸ Veljet esiintyivätkin taktisesti hengellisinä neuvonantajina ja pääsivät näin varakkaan väen suosioon. Toisaalta

¹¹⁴ Valtonen 2001, 93.

¹¹⁵ Mitchell 1981, 163.

¹¹⁶ Riley 2006, 376.

¹¹⁷ Chantre y Herrera 1901, 22.

¹¹⁸ Lozano Navarro 2005, 36–37.

rikkaat tukijat olivat merkittäviä vihamielisyyksissä dominikaanien ja fransiskaanien kanssa. Etenkin dominikaanien kanssa erimielisyyttä tuottivat nimenomaan koulut, sillä dominikaanit pitivät kouluja, joissa jesuiitat ja jesuiittaopiskelijat koettiin uhkana, erityisesti yliopistoissa.¹¹⁹

4.2. Amerikan koulut — kaupungeista sademetsiin

Amerikkaan perustettiin kouluja sitä mukaa kun jesuiitat saivat toimintansa uusissa siirtomaissa käyntiin. Lima oli yksi ensimmäisiä kaupunkeja, jossa jesuiitat alkoivat opettaa eurooppalaisperäistä nuorisoa. Nuorison kasvatusta ja opetusta otettiin vastaan tyytyväisinä, kertoo Chantre y Herrera.¹²⁰ Myös Quitossa opetustoiminta alkoi varsin aikaisessa vaiheessa. Jesuiittojen perustama Quiton seminaari oli suosittu, ja Rodriguez kertoo opetuksen olleen erittäin tarpeellista niillä alueilla, joilla opetukseen osallistuivat ensimmäiset Amerikassa syntyneet espanjalaislapset. Hyveiden ja tapojen opetteluun katsottiin hyödyttävän niin espanjalaisia kuin intiaanejakin.¹²¹ Kouluja perustettiin jo vuonna 1600, joista seitsemän perustettiin Uuden Espanjan¹²² alueelle. Perun varakuningaskunnassa¹²³ kouluja perustettiin Liman ja Quiton ohella myös Cartagenaan, Bogotaan sekä Santiagoon.¹²⁴ Jesuiitat perustivat kouluja myös kaupunkeihin, joissa ei ollut yliopistoja, mutta tarvetta latinan, taiteen ja teologian opetukselle. Näistä oppilaitoksista valmistui niin taitavia opiskelijoita, että he saattoivat jatkaa opintojaan yliopistoissa, Rodriguez kehuu.¹²⁵ Joissain kouluissa opiskeli Rodriguezin mukaan myös

¹¹⁹ Mitchell 1981, 47–48.

¹²⁰ Chantre y Herrera 1901, 22.

¹²¹ Rodriguez 1684, 33.

¹²² Nykyinen Meksiko. Uuden Espanjan varakuningaskuntaan (perustettu 1535) kuuluivat myös Keski-Amerikka, Karibia ja 1570-lvulta alkaen Filippiinit, keskuksena Ciudad de México (Mexico City). Osa alueista siirtyi Uuden Granadan varakuningaskunnalle 1718.

¹²³ Perun varakuningaskuntaan (perustettu 1544) kuului koko eteläinen Amerikka, keskuksena Lima. Osa alueista siirtyi Uuden Granadan varakuningaskunnalle 1718 ja La Platan varakuningaskunnalle 1776.

¹²⁴ Lozano Navarro 2005, 122.

¹²⁵ Rodriguez 1684, 42.

uusia kristittyjä¹²⁶. Tärkeintä jesuiitoille oli niin espanjalaisten kuin intiaanienkin sielujen opetus, kuten Rodriguez asian ilmaisee.¹²⁷

Kristinuskon opetus keskittyi kouluihin, joissa eurooppalaissiirtolaisten lapset kävivät. Intiaaneja taas opetettiin kirkoissa. Jesuiitoille etenkin intiaanien opettaminen oli merkittävä asia myös kaupungeissa, ja kristillisten tapojen oppiminen oleellinen osa opetustyötä, kertoo Chantre y Herrera. Koska yhteistä kieltä ei välttämättä ollut, pidettiin hyvinä opettamisen keinoina suorittaa sakramentteja säännöllisesti, avustaa kirkkoja toiminnassaan sekä esittää julkisesti hurskautta ja kristillistä rakkautta. Tällä tavalla nekin, jotka eivät kieltä ymmärtäneet, pystyivät näkemään, mistä opetuksessa oli kyse. Köyhiin ja puutteen alaisiin suhtauduttiin armahtavasti. Kaupungissa kristinuskon oppilaat jaettiin eri ”luokkiin”. Ensimmäisinä olivat opiskelijat ja toisena maallikot. Kolmannen ryhmän muodostivat mestitsit, neljännen espanjaa taitavat tummaihoiset intiaanit. Viidenteen ryhmään kuuluivat yleisesti kaikki sivistymättömiksi ja karkeiksi määritellyt intiaanit, jotka olivat enemmän opetuksen ja muun avun tarpeessa, kuten jesuiitat asian ilmaisivat. Ehtoolliselle osallistumista pidettiin yleisesti tärkeänä, mutta harvan intiaanin sallittiin alkuun ottaa siihen osaa. Opetuksen edetessä heitä avustettiin hiljalleen, jotta he voisivat vastaanottaa ehtoollisen ollessaan siihen valmiita.¹²⁸ Myös Rodriguez kiinnittää huomion intiaanien opetuksen erityislaatuisuuteen, sillä he olivat ”uusia”, eikä heille ollut kukaan aiemmin opettanut kristinuskoa.¹²⁹

Maaseudulla opetusta ei aivan samalla tavalla voitu järjestää, sillä olosuhteet vaihtelivat enemmän kuin kaupungeissa. Välimatkat saattoivat olla varsin pitkiä, eikä ihmisiäkään ollut yhtä paljon. Chantre y Herrera kertoo, kuinka kaksi jesuiittaa aloitti espanjalaisten opetuksen ensimmäisinä lähellä Borjan kaupunkia. He opettivat aikuisia, jotka kokivatkin tarvitsevansa hengellistä apua. Enemmän jesuiittaveljet

¹²⁶ Amerikassa uusilla kristityillä tarkoitetaan todennäköisesti intiaanikäännynnäisiä.

¹²⁷ Rodriguez 1684, 32, 152.

¹²⁸ Chantre y Herrera 1901, 22.

¹²⁹ Rodriguez 1684, 32.

kuitenkin panostivat lasten ja sivistymättömiksi kuvailemiensa ihmisten kristinopin ohjaukseen.

Koska intiaanit olivat jesuiittaveljien sydäntä lähellä, he halusivat laajentaa toimintaansa myös heidän pariinsa. He kohtasivat myös vaikeuksia. Intiaaneista moni asui kaukana *encomiendoilla*, toiset vielä kauempana jokien varsilla ja saarilla, eikä heitä saanut mitenkään koottua kaupunkiin opetuksen pariin. Matkat kaupungista saattoivat olla päivien mittaisia. *Encomenderoja* ei kiinnostanut laskea intiaanejaan opetuksen pariin, ainakaan jos se tarkoitti sitä, että intiaanit eivät tällöin tekisi töitään. Jokunen *encomendero* saattoi pitää ongelmana myös intiaanien kastamista, sillä kristittyjen orjuuttaminen koettiin arveluttavana. Sovinto opetusasiaan löytyi, kun jesuiitat ehdottivat kappeleiden rakentamista lähemmäs *encomiendoja*, jotta intiaanit eivät menettäisi työaikaa opetuksen parissa. Borjan lähellä olevat saivat yhä opetusta kaupungissa, mutta *encomiendojen* intiaaneja sovun löytymisen jälkeen opetettiin kappeleissa, joihin heillä oli lyhyempi matka.¹³⁰ Rodriguez tosin kiittelee *encomenderoja*, jotka olivat ehdottaneet intiaaniensa opettamista,¹³¹ mutta tämä lienee ollut harvinaista. Lisäksi Rodriguez suhtautuu *encomiendoihin* hiukan myönteisemmin kuin Chantre y Herrera. Ongelmat eivät silti päättyneet, sillä *encomiendaille* kaivattiin aina lisää työntekijöitä, käytännössä siis intiaaniorjia. Jesuiittojen ja *encomenderojen* välille syntyi ristiriitoja, koska jesuiitat näkivät kaikki löytämänsä intiaanikansat potentiaalisina kristittyinä, *encomenderot* taas potentiaalisina orjina. Chantre y Herrera mainitsee intiaanien olleen mieluummin vapaita lähetystyöntekijän ohjauksessa kuin *encomiendan* orjia ja periaatteessa jesuiittakylässä he olisivatkin olleet turvassa. Monet intiaanit katsoivat silti parhaaksi karata vuorille.¹³²

Lähetysasemien intiaanitkin tarvitsivat jesuiittojen käsityksen mukaan heidän ihanteidensa mukaista opetusta. Tärkeintä oli tietenkin kristinuskon

¹³⁰ Chantre y Herrera 1901, 118-119.

¹³¹ Rodriguez 1684, 77.

¹³² Chantre y Herrera 1901, 188.

opettelu. Chantre y Herrera mainitsee jesuiittaveljien ottaneen mukaansa kylistä orpolapsia ja vieneensä heitä kaupunkiin kouluun, jotta he oppisivat yleiskielenä pidetyn ketsuan sekä kristillisen opin. Jesuiittaisät kiertelivät Mainasin ja Marañónin suunnalla etsien intiaanikansoja. Chantre y Herreran mukaan esimerkiksi sekä xeverot että cunivat antoivat jesuiittaisän pyynnöstä poikia hänen matkaansa, jotta pojat oppisivat ketsuaa ja voisivat myöhemmin toimia tulkkeina kristinuskon opetuksessa.¹³³ Rodriguezin mukaan intiaanikieliset olivat varsin vaikeita, joten oli parempi kouluttaa lapsia tulkeiksi. Rodriguez antaa myös ymmärtää, että lapset saattoivat jopa toimia opettajina opiskeltuaan katekismuksen ja samalla opettaa omaa kieltään jesuiitoille.¹³⁴ Tulkit olivat tärkeitä, sillä jesuiitat eivät osanneet aluksi juuri muita intiaanikieliä kuin ketsuaa, aivan aluksi eivät edes sitä. Intiaanit luovuttivat jesuiittojen huollettaviksi pääosin juuri orpolapsia ja monesti tekivät tämän mielellään, sillä orvot lapset olivat yhteisölle usein ylimääräinen rasite.

Chantre y Herrera kertoo myös Borjassa sijainneesta koulusta, johon tuotiin kastettuja intiaanilapsia opiskelemaan. Vuosien saatossa koulusta muodostui merkittävä ja suosittu intiaaninuorten koulutuspaikka. Pojille oli talo, jossa he ketsuan ja kristinopin lisäksi oppivat taitoja, joita espanjalaiset voisivat käyttää hyväkseen poikien palatessa kyliinsä. Heille opetettiin toisinaan myös jonkin verran espanjaa, mutta sitä ei pidetty ensiarvoisen tärkeänä. Tytöille oli oma talonsa. He opiskelivat myös ketsuaa ja kristillistä oppia. Heidän opettajinaan toimivat paikalliset hurskaat naiset, jotka mielellään opettivat tytöille muun muassa kehräystä, kutomista, kirjontaa ja muita vastaavia taitoja. Kyliin palattuaan tytöt toimivat esimerkkinä kristillisestä elämästä ja puolestaan opettivat kylän tytöille oppimiaan taitoja. Kaupungissa opiskelleet intiaanilapset palasivatkin useimmiten kyliinsä vastanaineina nuorina, näyttäen esimerkkiä kristillisestä avioliitosta.¹³⁵

¹³³ Chantre y Herrera 1901, 124, 282, 489.

¹³⁴ Rodriguez 1684, 75.

¹³⁵ Chantre y Herrera 1901, 139–140, 161. Rodriguez 1684, 160.

Normaalisti lasten opetus kuitenkin järjestettiin omassa kylässä. Myös tytöt saivat opetusta, tosin yleensä tyttöjen opetus kristillisen opin lisäksi keskittyi enemmänkin naisille tarkoitettuihin tehtäviin. Useimmiten tyttöjä opettikin vanhempi hyveellinen ja lahjakas nainen, joka suunnitteli opettavat asiat tyttöjen iän mukaan. Yleensä tyttöjä ja poikia opetettiin erikseen, johtuen erilaisista oppiaineista. Koska ketsuaa pidettiin yleiskielenä, opetettiin sitä aina pojille. Monesti myös tytöt osallistuivat ketsuan opiskeluun, ainakin siihen asti, kunnes jesuiittaisä oppi kylän oman kielen. Pojille opetettiin usein myös luku- ja kirjoitustaito, joka samalla loi mahdollisuuden toimia myöhemmin opettajana. Chantre y Herrera korostaakin intiaanien kouluttamista ja kehuu jesuiittojen toimien tehokkuutta, sillä jo 15 vuoden työn jälkeen Marañónilla oli paikoin saavutettu tilanne jolloin pätevät, kristinopin tuntevat ja kastetut intiaanit saattoivat toimia toisten intiaanien opettajina.

*... indios más capaces y ya bautizados,
que sabiendo bien la doctrina cristiana
la podían enseñar con celo y fruto
á los indios.*¹³⁶

Poikien opetukseen saattoi kuulua myös monia käytännöllisiä, päivittäiseen toimeentuloon kuten metsästyksen ja kalastukseen liittyviä taitoja. Kristinuskon opetus sopi yhtäläillä kaikille, ja usein kylissä jesuiittaisä olikin ainoa pätevä sitä opettamaan. Tällöin tytöt ja pojat saattoivat opetella yhdessä. Opetus vaihteli jonkin verran kunkin kylän ja paikalla toimineen jesuiitan mukaan, mutta pääasiassa lasten opetus pyrittiin järjestämään päivittäin. Joskus kylän isä saattoi jopa ottaa useamman pojan erityisopetukseen. Tällöin he asuivat samassa talossa isän kanssa ja opiskelivat kuin seminaarissa. He opettelivat katekismusta

¹³⁶ ... kyvykkäämmät jo kastetut intiaanit pystyivät opettamaan tuntemaansa kristinoppia innolla ja tuloksella intiaaneille. Chantre y Herrera 1901, 160.

ja ketsuaa, joskus isä saattoi sisällyttää opetukseen myös espanjaa. Yleensä samat pojat myös toimivat avustajina kylän kirkossa.¹³⁷

Aikuisia intiaanejakaan ei jätetty opetuksen ulkopuolelle. Kristinuskon opetus koski kaikkia kylän asukkaita. Aikuisia opetettiin Chantre y Herreran mukaan kolmena päivänä viikossa, usein keskiviikkoisin, torstaisin ja sunnuntaisin, sillä he olivat vastuussa myös kylän toimeentulosta. Aikuiset hoitivat viljelysmaita, ahkeroivat banaani-, maissi- ja maniokkiviljelmillä sekä kalastivat. Isille ja äideille painotettiin, miten tärkeää on, että lapset, niin tytöt kuin pojatkin, osallistuvat opetukseen joka päivä. Intiaaneja kristinuskon opettelu ei aina kiinnostanut. Chantre y Herrera mainitsee syyksi laiskuuden, mutta jatkuva opin toisto myös kyllästytti ja ärsytti. Aina intiaanien parissa toimineiden jesuiittojen työ ei tuottanut toivottua tulosta. Kaikkia intiaaneja uuden oppiminen ei kiinnostanut, oli kyse sitten kristinopista tai jostain muusta. Monet aikuiset myös pitivät kalastusta ja *chichan* valmistusta sekä tärkeämpänä että mielekkäämpänä kuin pakollista opetusta. Jesuiittaisät tuskastuivat myös intiaaneihin, jotka eivät halunneet kuulla eivätkä oppia. Toisaalta, jesuiitoilla ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin yrittää ymmärtää ja suhtautua ystävällisesti loppuun asti, sillä intiaanit saattoivat helposti hylätä kylän ja karata vuorille. Vuorille karanneista oli myös huonoja kokemuksia, Chantre y Herrera kertoo. Jo muutamassa kuukaudessa intiaanit olivat alkaneet kulkea lähes alasti ja jopa lapset olivat unohtaneet katekismuksen sekä kaiken muun oppimansa. Intiaanien muisti oli varsin hauras, kuten Chantre y Herrera asian ilmaisee.¹³⁸ Työ oli aloitettava taas alusta.

Kokemus kuitenkin opetti jesuiitoille, miten intiaanien kanssa tullaan toimeen. Ensiarvoisen tärkeää oli oppia intiaanien oma kieli. Se avasi monia ovia ja auttoi saavuttamaan intiaanien hyväksynnän.¹³⁹ Myös kristillisen rakkauden ja ystävällisyyden osoittamisen lisäksi aito

¹³⁷ Chantre y Herrera 1901, 140, 391, 420, 472, 485, 489. Rodriguez 1684, 185.

¹³⁸ Chantre y Herrera 1901, 127-128, 136-138, 439, 464.

¹³⁹ Chantre y Herrera 1901, 138.

kiinnostus intiaaneja kohtaan auttoi. Rodriguez huomauttaa, ettei se riitä, että puhuu intiaanien kielellä ja kääntää katekismuksen heidän kielelleen. On myös osoitettava ymmärrystä heitä ja heidän kykenemättömyyttään kohtaan, vaikka se olisikin työlästä.¹⁴⁰ Intiaanit arvostivat niitä, jotka auttoivat kylän yleisissä toimissa ja halusivat tutustua intiaanien tapoihin ja auttaa tarvittaessa. Chantre y Herrera kertoo, kuinka jesuiittaisä otti cocamoiden luona osaa kylän elämään muun muassa auttamalla maissin kylvössä. Cocamoiden sydänten valloittaminen vaati kielen opettelua, mutta myös kulttuuria piti ymmärtää. Intiaanit olivat hyvillään jesuiittojen halusta oppia kieltä, ja he jesuiittojen mukaan opettivat ja auttoivat mielellään. Jesuiittaisä sai cocamoiden luona myös idean tehdä sanakirjan oppimalleen kielelle, jotta hänen seuraajansa voisi opetella kielen jo etukäteen tai ainakin helpottaisi kielen opettelua. Syy tähän oli, että kylään oli iskenyt jonkinlainen sairaus, eikä jesuiittaisäkään ollut varmasti siltä turvassa. Sairaita hoidettiin parhaan mukaan ja isä katoi kaikki kuolemanvaarassa olevat. Jatkossa sanakirjoja ilmestyi myös monilla muilla kielillä, riippumatta siitä, riehuiko kylässä kulkutauti vaiko ei. Chantre y Herrera kertoo, että intiaanien kiintymyksen saavuttaa kohtelemalla heitä hyvin, huolehtimalla niin kehon kuin sielunkin hyvinvoinnista ja näkemällä heidät lähimmäisinä, vapaina, rationaalisina ja kristittyinä.¹⁴¹

Jotkut intiaanien asuttamat kylät saattoivat kasvaa kaupungeiksi, mikä saattoi myös merkitä valkoisten saapumista alueelle. Näin kävi esimerkiksi Santa Rosassa, jossa oli kaivos. Koska intiaanit olivat jesuiittojen suojeluksessa, tuotiin paikalle mustia orjia. Jesuiittojen opetustyölle oli Chantre y Herreran mukaan tilausta, sillä kristinuskon opetusta intiaanien lisäksi kaipasivat myös mustat.¹⁴² Tuskinpa valkoisetkaan aivan ilman minkäänlaista kristillistä toimintaa jäivät. Vaikka useimpia espanjalaisia Marañónin alueella houkutteli kulta, pitivät jesuiitat Rodriguezin mukaan käännytystä paljon tärkeämpänä kuin

¹⁴⁰ Rodriguez 1684, 76.

¹⁴¹ Chantre y Herrera 1901, 150-151, 277.

¹⁴² Chantre y Herrera 1901, 460.

minkäänlaisia maallisia rikkauksia. Isä Acuñaan retken jälkeen myös Madridin hovissa saatiin tietoon rikkaudet, joita jokien varsilta oli löytynyt. Kaksi matkalle osallistunutta jesuiittaa saapui Madridiin kertomaan kokemuksistaan. Heillä oli tarinansa lisäksi myös näytteitä kullasta ja hopeasta. Alueella oli niin intiaaneja kuin rikkauksia, jotka molemmat olivat jesuiittojen mielenkiinnon kohteena, joskin intiaanien käännytys oli heidän päätavoitteensa. Rodriguez mainitsee myös kruunun katolisen hartauden ensisijaisen katseen Amerikan valloittamisessa suuntautuneen nimenomaan intiaanien käännyttämiseen.¹⁴³

¹⁴³ Rodriguez 1684, 113, 150.

5. Poliitikka

5.1. Vaikuttajina Euroopan hoveissa

Jesuiitat olivat löytäneet tukijoukkoihinsa varakasta väkeä, joita kiinnosti etenkin koulujen tukeminen. Tämän lisäksi jesuiitat kaipasivat tuekseen myös kuninkaallisia. Ignatius Loyola oli ymmärtänyt kirkon olevan poliittinen organisaatio. Näin ollen vaikutus hoveissa oli tärkeää järjestön kannalta. Hoveihin jesuiitat taas pääsivät parhaiten esiintymällä ja toimimalla hengellisinä neuvonantajina. Itävallan prinsessa Margaretalla oli jo 1540-luvulla jesuiitta rippi-isänä, ja jesuiittojen vaikutus Wienin hovissa oli merkittävä. Portugalissa prinsessa Katariina kuningattareksi noustuaan ripittäytyi jesuiittaveljelle, jonka ohjauksessa myös suoritti hengellisiä harjoituksia. Hovissa jesuiitat saavuttivat suosiota ja Portugalia kutsuttiinkin maaksi, jossa ”jesuiitat eivät voi tehdä väärin”. Myös Espanjassa jesuiittojen asema kohentui Filip II:n tyttären, prinsessa Johannan kautta, jolla oli jesuiitta hengellisenä ohjaajana.¹⁴⁴ Espanjassa jesuiittoja, ja heidän välityksellään paavia, pyydettiin jopa avuksi kiistassa uusien kristittyjen¹⁴⁵ ja inkvisition välillä.¹⁴⁶

Espanjan kuningas Kaarle I (1516-1556) suhtautui jesuiittoihin epäilevästi lähes loppuun asti. Hänellä oli hyvät ja henkilökohtaiset suhteet jesuiittojen korkea-arvoisiin jäseniin kuten jesuiittajärjestön silloiseen kenraaliin Francisco de Borjaan (1510-1572). Suhteistaan huolimatta jesuiitat eivät onnistuneet täysin vakuuttamaan kuningasta. Hänen seuraajansa Filip II (1556-1598) johti hovia, johon jesuiitat kuitenkin kuuluivat jo oleellisena osana. Espanjan hovi koki jesuiittajärjestön kotimaisena, mikä hälvensi pelkoa uutta vaikuttajaa, jesuiittojen veljeskuntaa, kohtaan. Lisäksi heidän katsottiin olevan nimenomaan Espanjan kuninkaan alamaisia. Vaikka jesuiittojen johtaja olikin paavi, olivat jesuiitat 1588 julistaneet Espanjan hovissa suuren halunsa palvella hänen majesteettiaan puolustaessaan pyhää katolista uskoa. Myöhemmin

¹⁴⁴ Mitchell 1981, 50–51, 67.

¹⁴⁵ Kristinuskoon kääntyneitä Espanjan muslimeita ja juutalaisia.

¹⁴⁶ Lozano Navarro 2005, 85.

jesuiitat myös lupasivat olla koskaan asettumatta kuningasta vastaan, tunnustaa inkvisition tuomiovallan alueillaan sekä noudattaa *limpieza de sangre* -periaatetta. Monarkit saattoivat pitää tätä voittonaan, mutta jesuiittojen ehdoton johtaja oli silti paavi, eikä hallitsijalla ollut mitään oikeutta puuttua veljeskunnan johtoon tai hallintaan.¹⁴⁷

Jesuiittojen rooli hovissa ei rajoittunut vain hengelliseen ohjaukseen, vaikka tällainen toiminta varmasti oli etusijalla. Ei ollut mitenkään tavatonta, että myös maallisissa asioissa, etenkin tärkeitä päätöksiä tehtäessä, mielipidettä kysyttiin myös omalta rippi-isältä. Jesuiittojen vaikutusvalta hovissa ulottui pitkälle uskonkysymysten ulkopuolelle. Hovissa oli toki myös niitä, jotka pitivät jesuiittojen mahdollisuutta vaikuttaa maallisiin asioihin uhkana. Heidän huolensa on helppo ymmärtää. Esimerkiksi Espanjassa jesuiittaveli tapasi kuningas Filip III:n (1598-1621) puolison kuningatar Margaretan päivittäin ripin ja messun merkeissä. Ripin yhteydessä jesuiitoille selvisi monia valtion asioita, joihin oli mahdollista samalla vaikuttaa niin halutessaan.¹⁴⁸

Espanjan poliittinen tilanne vaihteli ja jesuiitat yleensä ottivat hanakasti asioihin kantaa. Näin kävi myös silloin, kun kruununperimys oli epäselvä viimeisen Habsburg-kuninkaan Kaarle II:n kuoltua ilman perillistä. Papisto oli vaikeuksissa tasapainotellessaan tilanteessa, jossa osa kansasta kannatti ranskalaista Bourbon-suvun prinssi Filipiä, osa kaipasi hallitsijaa itävaltalaisesta Habsburg-suvusta. Molemmilla sukuilla oli oikeutetut vaatimuksensa kruunuun sukulaisuuden kautta. Kuningas Kaarle II oli valinnut perillisekseen Ranskan prinssi Filipin, mutta hänen asemansa Espanjan hallitsijana, Filip V:nä (1700-1746)¹⁴⁹, tunnustettiin lopullisesti vasta Espanjan perimyssodan päätyttyä 1714. Uskonnolliset sääntökunnatkin olivat jakautuneet, jesuiitat kannattivat Bourboneja, perinteisemmät kerjäläismunkit taas Habsburgeja. Kirkko sotkettiin asiaan

¹⁴⁷ Lozano Navarro 2005, 94–95, 103, 113–115.

¹⁴⁸ Lozano Navarro 2005, 131–133.

¹⁴⁹ 1724 valtaan nousi kuningas Ludvig I, mutta hänen kautensa kesti alle vuoden.

väkisin, sillä saarnastuoleja alettiin käyttää poliittisen propagandan välittämisessä kansan pariin.¹⁵⁰

5.2. Eurooppalaista politiikkaa Amerikassa

Amerikan kaupunkeihin asetuttuaan jesuiitat ottivat osaa poliittiseen elämään eurooppalaisten ja kreolien keskuudessa. Euroopassa jesuiitat olivat jo osa kaupunkien elämää, ja toimintaa jatkettiin Amerikassa lähes muuttumattomana. Jesuiitat harjoittivat sekä lähetystyötä että sielunhoitoa valkoisten parissa ja laativat ohjelman, jota noudattivat kaupungeissa. He halusivat vaikuttaa joko tukemalla poliittisesti vaikuttavia henkilöitä tai muita merkittäviä kaupunkilaisia. Heidän taka-ajatuksenaan oli tuoda yleiseen käytäntöön järjestön perustajan Ignatius Loyolan kehittämät hengelliset harjoitukset¹⁵¹, jotka olivat järjestön henkisen toiminnan perusta. Ignatius Loyola oli kerjäläismunkkina ohjannut hengellisiä harjoituksia jo hyvin varhaisessa vaiheessa, omien sanojensa mukaan tämä tuotti kunniaa Jumalalle. Ignatius Loyolan mukaan kirkonmiehiä harjoitukset epäilyttivät, sillä huhujen mukaan ne sisälsivät harhaoppeja. Huhut todettiin kuitenkin valheellisiksi, joten hengellisten harjoitusten suorittamisesta ei ollut vaaraa. Harjoitusten kautta järjestöön myös värvättiin jäseniä.¹⁵²

Aluksi jesuiitat keskittyivät katekismuksen opettamiseen, saarnaamiseen ja köyhien auttamiseen. Espanjassa jo ennen 1500-luvun puoliväliä kuitenkin juuri hengelliset harjoitukset nousivat keskeisiksi, erityisesti osa, jossa uskovainen tutki omaatuntoaan tunnustuksen ja uskonyhteyden kautta.¹⁵³ Harjoitusten tavoitteena oli etsiä ja löytää Jumalan tahto omassa elämässään ja tämän kautta tie sielun pelastumiseen.¹⁵⁴ Harjoitusten tarkoitus ei ole tuoda yksilölle tunnetta paremmuudesta, vaan löytää sokea

¹⁵⁰ García de Cortázar & González Vesga 2005, 325.

¹⁵¹ Ejercicios espirituales / Spiritual Exercises.

¹⁵² Loyola 2004, 63, 90-91.

¹⁵³ Ward 1999, 42.

¹⁵⁴ Loyola 1981, 15.

kuuliaisuus sekä Jumalan rakkaus.¹⁵⁵ Tällä jesuiitat pönkittivät omaa asemaansa kaupungeissa sekä osoittivat itsepäisyyttään, sillä lähetystyön strategioista ei kirkon piirissä ollut vielä päätetty. Jesuiittojen sooloilua ei kirkon taholta etenkään katsottu hyvällä. Mietiskely ja yksinäisyyteen vetäytyminen saavuttivat kuitenkin kansan, etenkin vauraan väen keskuudessa huiman suosion, joten jesuiitat perustivat taloja, jotka olivat eräänlaisia mietiskelijöiden turvapaikkoja. Ne olivat hieman luostarin tapaisia laitoksia, sillä harjoituksissa edistyminen vaati eristäytymistä toisista ihmisistä sekä kaikista maallisista huolista.¹⁵⁶ Suosio levisi koko valtakunnan alueelle, ja hengellisten harjoitusten suorittamista pidettiin oleellisena osana kaupunkien elämää. Myös naiset saivat omat talonsa.¹⁵⁷ Arvatenkin monet hengellisiä harjoituksia jesuiittojen ohjauksessa suorittaneet myös tukivat jesuiittajärjestöä vastaisuudessakin. Tällä tavoin saavutettiin varakkaan kaupunkilaisväestön suosio myös Amerikan siirtomaissa.

Espanjalaiset ja portugalilaiset toivat siirtomaihinsa kirkon lisäksi myös oman yhteiskuntamallinsa lainsäädäntöineen. Rodriguez kertoo, kuinka intiaanien omien valtakuntien säännöksillä oli ollut samankaltaisuuksia Espanjan hallinnon kanssa. Niin Montezuman kuin Inkankin¹⁵⁸ hallinnossa tunnettiin joitakin lakeja sekä vasallien suorittamat verot. Intiaanit kuitenkin ottivat Rodriguezin mukaan mielellään vastaan espanjalaisten tuomat lempeämmät lait, sillä he kaipasivat huojennusta ja säädöksissä luvattua suojelusta.¹⁵⁹ Mitään todellista vaikutusmahdollisuutta intiaaneilla ei lakeihin ja säädöksiin tai niiden käyttöönottoon ollut, mutta Rodriguezin kommentti kuvaa hyvin hänen myönteistä suhtautumistaan Espanjan valtaan. Amerikan kolonioiden asiat hoidettiin Sevillasta, Madridista tai Lissabonista käsin aivan samaan tapaan kuin kruunun muidenkin maakuntien asiat.

¹⁵⁵ Teinonen 1981, 134–135.

¹⁵⁶ Loyola 1981, 22.

¹⁵⁷ Riley 2006, 385.

¹⁵⁸ Montezuma (tunnetaan myös nimillä Moctezuma ja Motecuhzoma Xocoyotzin) hallitsi asteekkeja 1502-1520. Inka on inkojen hallitsijan arvonimi.

¹⁵⁹ Rodriguez 1684, 2.

Espanjassa Amerikan siirtokuntia varten perustettiin 1542 oma neuvosto, Sevillassa toiminut Intioiden neuvosto (*Consejo de Indias*), joka tuskin tiesi Amerikan käytännön toimista, ihmisistä, saati luonnonoloista juuri mitään. Siitä huolimatta neuvosto oli vastuussa muun muassa Amerikan alueen lainsäädännöstä.¹⁶⁰ Sen toimenkuvaan kuuluivat lähes kaikki siirtomaita koskevat asiat; lainsäädännölliset, oikeudelliset, taloudelliset, sotilaalliset sekä kirkolliset asiat. Neuvosto sääti lakeja hallitsijan allekirjoitettaviksi, ehdotti hallitsijalle siirtomaiden virkanimityksiä, toimi ylimpänä vetoomustuomioistuimena sekä sai halutessaan lähettää tarkastajia siirtomaihin valvomaan virkamiehiä. Se myös tutki virkamiesten toimia ja olojen laillisuutta. Siirtomaista tulevat rikkaudetkin kulkivat neuvoston valvonnan alla. Neuvoston jäseniin kuului korkearvoisia sotilaita, aatelisia, oppineita juristeja sekä kirkonmiehiä, jotka nauttivat kruunun luottamusta. Vaikka lait ja määräykset tehtiin aina kruunun nimissä, ei hallitsijoilla yleensä ollut aikaa eikä tarmoa seurata siirtomaiden asioita kovin tarkkaan, joten käytännössä Intioiden neuvosto oli vastuussa kruunun laeista ja määräyksistä.¹⁶¹

Kruunun politiikkaan kuului myös alkuperäiskansojen suojeleminen. Samana vuonna 1542 Intioiden neuvoston perustamisen kanssa tulivat voimaan Uudet lait (*Leyes Nuevas*), jotka muun muassa kielsivät intiaanien orjuuttamisen. Myös uskonnolliset sääntökunnat vaikuttivat näihin lakeihin herättämällä keskustelua intiaanien valloituksen ja orjuutuksen moraalista oikeutuksesta.¹⁶² Intiaaniyhdistykiset saivat mailleen jonkinlaisen juridisen suojan, joka esti yksityisiä eurooppalaisia viemään kaikkia heidän maitaan. Intiaanialueiden hallinnosta vastanneet virkamiehet olivat vastuussa vain varakuninkaalle. Amerikka oli kuitenkin niin kaukana, ettei kaikista laeista piitattu, ja toisinaan lait olivat Amerikan oloihin täysin sopimattomia. Intiaanien hallinto oli siis periaatteessa kruunun vastuulla. Yleinen lainkäyttö kuitenkin huomattiin sopimattomaksi intiaanasioihin, joten 1592 kruunu loi erityisen intiaanien oikeusistuimen, *Juzgado general*

¹⁶⁰ Pakkasvirta 1992, 26.

¹⁶¹ Valtonen 2001, 79. Pakkasvirta 1992, 26.

¹⁶² Valtonen 2001, 85, 87.

de indios. Tämä lisäsi intiaanien elämän säätelyä ennestään ja korosti kruunun holhoavaa asennetta intiaaneja kohtaan.¹⁶³ Toisaalta uusi oikeusistuin hyödytti intiaaneja, sillä kielitaidon puutteen ja kulttuurierojen vuoksi intiaanit eivät useinkaan osanneet esittää asiaansa kannaltaan edullisesti. Uusi oikeusistuin ratkaisikin useimmat käsittelemänsä asiat intiaanien hyväksi.¹⁶⁴

Chantre y Herrera kertoo myös oikeustoimista Marañónin lähetysasemilla. Rodriguez mainitsee Borjan kaupungin kenraalin hallinneen paikallista siviili- ja rikosoikeutta, jonka piiriin myös jesuiittojen lähetysasemat periaatteessa kuuluivat.¹⁶⁵ Koska viranomaisia ei juuri lähetysasemien ulottuvilla ollut, rangaistuksista päätti kuitenkin useimmiten jesuiittaisä, huomauttaa Chantre y Herrera. Rangaistukset olivat usein lieviä, sillä jesuiittaisät eivät olleet kovinkaan halukkaita rankaisemaan intiaaneja. Lisäksi ohjeistuksen mukaan intiaaneja tuli rangaista hellemmin kuin mestitsejä tai espanjalaisia, sillä intiaaneja ei pidetty yhtä rationaalisia. Tyypillisimpiä rangaistuksia olivat raipaniskut, jotka intiaanit hyväksyivät vastustelematta, kertoo Chantre y Herrera. Vapautta rakastaville intiaaneille vankeus oli ankara rangaistus, eikä sitä käytetty kovinkaan usein. Naisten ja miesten rangaistukset myös erosivat jonkin verran toisistaan, esimerkiksi raipaniskuista ei naiseen saanut jäädä jälkiä, joita eivät vaatteet peittäneet.¹⁶⁶

Politiikallaan kruunu myös pyrki pitämään valkoiset ja intiaanit erillään. Osittain kyse oli rotujen sekoittumisen ehkäisemisestä ja *limpieza de sangre* -käsityksestä, osittain intiaanien suojelusta. Valkoiset eivät saaneet muuttaa asumaan intiaaniyhteisöjen luo ilman erityistä lupaa. Myös intiaaniyhteisöjen maiden omistus oli valkoisilta kielletty.¹⁶⁷ Väestöryhmien erillään pitäminen epäonnistui, ainakin biologisesti.

¹⁶³ Valtonen 1992, 91-92.

¹⁶⁴ Valtonen 2001, 88-89.

¹⁶⁵ Rodriguez 1684, 215.

¹⁶⁶ Chantre y Herrera 1901, 598-599.

¹⁶⁷ Valtonen 2001, 89.

Mestisaatio¹⁶⁸ lähti käyntiin jo ensimmäisten konkistadorien myötä. Poliittisesti menestys oli enemmän tavoitellun kaltainen, mikä ylläpiti yhteiskunnan stabiliteettia.¹⁶⁹

Lakia ja järjestystä niin Espanjassa kuin siirtomaissakin valvoi myös inkvisitiolaitos, jonka kruunu oli perustanut 1480. Sekä kruunun että kirkon virkajärjestelmistä riippumaton laitos oli alun perin tarkoitettu valvomaan uusien kristittyjen uskon syvyyttä Espanjassa *reconquistan* jälkeen. Inkvisitiolaitoksen myötä syntyi myös *limpieza de sangre* – käsitys. Euroopassa tämä tarkoitti sitä, ettei verta saanut tahrata toisuskoisten esivanhempien veri. Valtion virat sekä monet muut julkiset tehtävät olivat juutalaisuudesta tai islamista kristityiksi kääntyneiden kuin myös heidän jälkeläistensä ulottumattomissa. Lisäksi siirtomaihin, esimerkiksi Amerikkaan, muuttaminen oli heiltä kielletty. Veren puhtauden asettamia rajoituksia voitiin kuitenkin kiertää esimerkiksi rahalla tai sopivalla avioliitolla.

Espanjan siirtomaissa ensimmäinen inkvisitiotuomioistuin perustettiin Limaan 1570. Se keskittyi protestanttisten harhaoppien torjuntaan, joita merillä kulkevat vieraiden valtojen purjehtijat olisivat saattaneet levittää. Aluksi inkvisitiolaitoksen painotus myös Amerikassa oli juuri harhaopeissa, mutta myöhemmin pääpainona oli yleisen moraalin vartiointi ja lopulta myös poliittisten aatteiden kontrollointi. Inkvisitiolaitoksella oli muun muassa oikeus sensuroida niin hengellistä kuin maallistakin materiaalia. Tämä osoittaa, miten uskonnollinen ja maallinen hallinto tukivat toisiaan ja olivat toisiinsa varsin kietoutuneita. *Limpieza de sangre* –käsitys siirtyi inkvisitiolaitoksen myötä myös siirtomaihin ja mukautui paikallisiin oloihin soveltuvaksi. Amerikassa kuvaan toisuskoisuuden lisäksi, tai ehkä paremminkin toisuskoisuuden sijaan, astuivat rotukysymykset. Intiaaneilla, mustilla tai sekaverisillä ei ollut asiaa minkäänlaisiin valtiollisiin tai muihin julkisiin virkoihin. Rotujen välinen hierarkia oli selkeä, lisäksi sekaveriset oli jaoteltu tarkasti

¹⁶⁸ Rotujen sekoittuminen. Useimmiten tällä viitataan nimenomaan Latinalaisessa Amerikassa tapahtuneeseen valkoisten ja intiaanien sekoittumiseen.

¹⁶⁹ Valtonen 1992, 92.

”veren määrän” mukaan; puolikkaat, kolmannekset ja niin edelleen. Erilaisia sekaveristen ryhmiä tunnettiin noin kahdeksankymmentä, usein yleisnimityksenä käytettiin termiä kastit. Sekaveriseksi syntyminen ei kuitenkaan välttämättä estänyt etenemistä yhteiskunnassa. Rahalla saattoi ostaa jopa valkoisen ihonvärin. Myös syntymäpaikalla oli merkitystä. Kreolit olivat valkoisesta ihonväristään ja verenperimästään huolimatta Euroopassa syntyneitä peninsulaareja alempiarvoisia.¹⁷⁰

Intiaanien asemaa jonkin verran kohensi vuonna 1537 paavi Paavali III:n bulla *Sublimis Deus*. Tällä kirkko tunnusti intiaanit virallisesti ihmisiksi, joilla on sielu ja järki. Täten he olivat myös kykeneviä omaksumaan kristinuskon. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että kirkko olisi tunnustanut heidän samanarvoisuutensa. Merkittävää kuitenkin oli, että intiaanit olivat tästedes virallisesti oikeita ihmisiä, ja samalla julkinen kiistely asiasta hiljeni, vaikkakaan ei päättynyt. Periaatteessa inkvisitio koski kaikkia, jotka olivat saaneet kristillisen kasteen. Koska intiaanit eivät kasteesta huolimatta kuitenkaan espanjalaisten veroisia olleet, ei pelätyllä espanjalaisella inkvisitiolaitoksellakaan ollut oikeutta puuttua intiaanien uskonnonharjoittamiseen. Intiaaneja pidettiin muutenkin jo luonnostaan harhaoppisina.¹⁷¹

5.3. Laki ja järjestys lähetysasemilla

Mainasin ja Marañónin alueen lähetysasemilla noudatettiin Euroopassa säädetyjä lakeja paikallisiin oloihin sovellettuina. Suurin merkitys lienee ollut paavin bullalla, joka tunnusti intiaanit ihmisiksi. Tämän jälkeen kenelläkään ei ollut enää virallista syytä vastustaa intiaanien käännytystä. Jesuiitat olivat kohdelleet intiaaneja lähimmäisinään eikä heillä ollut epäilystä intiaanien ihmisyydestä, mutta virallinen tunnustus varmasti ilahdutti. Kruunun oikeus lähettää tarkastajia Amerikkaan vaikutti myös lähetysasemilla, sillä toisinaan tarkastajia kulki jesuiittojen ja intiaanien

¹⁷⁰ Valtonen 2001, 37, 119–120.

¹⁷¹ Vuola 1992, 133-134.

mukana kiertämässä kyliä. Vaikeiden kulkuyhteyksien vuoksi tarkastukset tuskin olivat kovinkaan yleisiä. Etenkin Marañónilla sai elää varsin rauhassa.

1600-luvun jälkimmäisellä puoliskolla lähetysasemien hallintoa tarkasteltiin uudelleen, käytännössä siis virallinen maallinen hallinto kiinnostui jesuiittakylätoiminnasta. Chantre y Herrera kertoo Marañónin alueen poliittis-kristillisestä hallintotavasta, joka koski sekä kaikkia lähetysasemia yhteisesti että jokaista kylää yksitellen. Poliittisen ja siviilihallinnon lisäksi uudet säädökset koskivat myös hengellisiä ja kristillisiä asioita. Säädöksiä noudatettiin vanhoilla asemilla sujuvasti. Uudemmissa asemilla säädökset otettiin käyttöön hieman myöhemmin ja jäljiteltiin enemmän tai vähemmän vanhempien asemien esimerkin mukaan. Ensimmäisenä jesuiitat vahvistivat rauhan intiaanien kanssa ja saattoivat intiaanikansat kuninkaallisen suojelun alaisuuteen. Samalla intiaanien tuli osoittaa kuuliaisuutta ja alamaisuutta majesteettia, majesteetin ministereitä sekä jesuiittaisia kohtaan. Joka kylään nimitettiin oma kuvernööri, jonka tehtäviin kuului kylän hallinnointi määräyksien mukaan. Tehtävään valittiin useimmiten kylässä asuvan kansan päällikkö. Jos kylässä oli useampia kansoja, valittiin virkaan usein suurimman kansan päällikkö. Toisinaan, jos päällikköä ei ollut tai hän ei tehtävään halunnut tai kyennyt, valittiin kuvernööri toisella tavalla. Valinnan tekivät kylän merkkihenkilöt, jotka myös konsultoivat kylän isää. Näin pyrittiin varmistamaan, että kuvernööriksi valittu kykenee tehtävänsä myös hoitamaan. Kyliin valittiin myös kapteeneja, vänrikkejä sekä kersantteja. Hyvin ansioituneille intiaaneille saatettiin jakaa myös muita arvokkaita tehtäviä. He avustivat kuvernööriä ja osallistuivat tarpeen mukaan kylän perustoimintojen ja tapahtumien järjestelyihin.¹⁷²

1681 julkaistiin lakikokoelma *Recopilación de las leyes de las Indias*. Siirtomaahallinto tarvitsi omia emämaasta erillisiä lakejaan, mutta lakien määrä oli niin suuri, ettei se ollut enää hallittavissa. Lisäksi monet lait

¹⁷² Chantre y Herrera 1901, 584-586.

olivat käyttökelvottomia, osa kumosi toisensa, kaikkien säädösten olemassaolosta ei kukaan edes tiennyt tai niistä ei ainakaan välitetty.¹⁷³ *Recopilación de las leyes de las Indias* karsi lakeja kovalla kädellä ja kokosi ne yhdeksi paremmin hallittavaksi kokonaisuudeksi. Myös intiaanikylien olot muokattiin vastaamaan uutta lakikokoelmaa. Chantre y Herreran mukaan kylissä oli kapituli, neuvosto tai kaupunginhallitus, johon kuului kuvernööri, kaksi kaupunginjohtajaa, kaksi valtuutettua ja airueita. Nämä useimmiten määräaikaiset virat täytettiin vaaleilla. Käytännöt vaihtelivat jonkin verran kylän mukaan, mutta jesuiitoilla oli suuri vaikutusvalta niin käytäntöihin kuin vaaleihinkin. Jesuiittaisä ohjeisti intiaaneja äänestyksestä. Vaalien perusteella nimitetyt esiteltiin kylän kirkossa, jossa jo odotettiin uusia kaupunginjohtajia. Vaikka esittely tapahtui kirkossa, ei kaupunginjohtajien toimenkuvaan kuuluneet uskonnolliset asiat.

Kaupunginjohtajien esittelyn jälkeen valittiin fiskaalit, joita oli kylän koon mukainen määrä, kuitenkin vähintään kolme. Pääfiskaali sai valita avustajansa, jotka jesuiittaisä hyväksyi. Toisinaan saatettiin kristinopin omaksuneiden lasten joukosta valita jokunen pikkufiskaali. Fiskaalit huolehtivat pääosin kirkkoon ja uskonopetukseen liittyvistä asioista ja pitivät kyläläiset tietoisina tapahtumista. Lisäksi he toimivat kyläläisten ja jesuiittaisän välikätenä. He myös informoivat isää sairastapauksista ja osallistuivat sairaiden hoitoon isän apulaisena. Chantre y Herrera kuvailee, kuinka nimitysten jälkeen kylässä vallitsi taas harmonia, alamaisuus, järjestys, levollisuus, rauha ja tyyneys Jumalan ja kuninkaan palveluksessa. Chantre y Herrera huomauttaa, ettei intiaanien hallinto välttämättä ollut helppoa. Intiaanit oli kyllä saatu houkutelua pois metsistä, mutta he olivat tottuneet elämään ilman alamaisuutta ja lakeja, hallintonaan barbaarinen taikausko ja ainoana ohjeinaan oma vapaus, mieliteot ja halut. Intiaanien opettaminen ja totuttaminen uuteen järjestelmään, johon sisältyi niin alamaisuus kuin hallintokin lakeineen, vei jesuiitoilta vuosia, vaati kärsivällisyyttä ja oli varsin työlästä.¹⁷⁴

¹⁷³ Valtonen 2001, 86.

¹⁷⁴ Chantre y Herrera 1901, 593-596, 602, 635.

Borjan kaupungin kuvernöörin vastuulla olivat kaupungin ohella myös Marañónin lähetysasemat. Borja tunnettiin sotilaiden kaupunkina ja ehkä tästä johtuen kuvernööri määräsi intiaanikyliin perustettaviksi miliisin. Saman tien tuli alkaa nimittää kapteeneja, vänrikkejä, kersanteja ja korpraaleja. Chantre y Herrera muistuttaa, että määräys tuli Borjasta, eikä ollut jesuiittojen oikuttelua, kuten jotkut jesuiittojen kilpailijat ovat halunneet väittää. Jokaiseen kylään perustettiin miliisi ohjeiden mukaan. Jos samassa kylässä asui useampia kansoja, sai jokainen kansa omat komppaniansa joita johtivat omat kapteenit. Kaikki 18-50-vuotiaat miehet värvättiin miliisiin. Heidät varustettiin aseilla, jotka he valmistivat näppärästi ja siististi. Kovin tarkkoja määräyksiä aseista tuskin oli, sillä eri kansat valmistivat erilaisia aseita, pääosin sellaisia, joihin olivat tottuneet. Marañónin miliisejä ei koulutettu järjestetyiksi sotajoukoiksi, sillä sellaiset olivat täysin käyttökelvottomia metsien ryteiköissä ja labyrinteissä, kuten Chantre y Herrera asian ilmaisee. Intiaanimiliisien suurin tehtävä oli tarpeen tullen taistella kuninkaan, katolisen uskon ja kylien puolesta.¹⁷⁵

5.4. Karkotus

Lähetysasemien rauha järkkäyi 1750-luvun puolivälissä. Chantre y Herrera kertoo, kuinka Portugalin puolella eli Brasiliassa oli pidätetty jesuiittoja. Tämä huolestutti myös espanjalaisten asemilla. He pelkäsivät, että portugalilaisjesuiittoja kohtaan esitetyt tekaistut syytteet ja valheet vahingoittaisivat myös espanjalaisia asemia. Jesuiitat ottivat asian tiimoilta yhteyttä suoraan hoviin, jossa vakuuttivat hartauttaan ja tunnollisuuttaan vaikeissa ja vaarallisissa oloissa. Tilanteesta huolestuneina jesuiitat työskentelivät asemillaan vielä kovemmin. He muun muassa kiersivät kylissä ahkerammin, panostivat sairauksien hoitoon ja ehkäisyyn sekä kävivät vuorilla etsimässä intiaaneja ja avustivat kyliä kaikin tavoin.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Chantre y Herrera 1901, 605-607.

¹⁷⁶ Chantre y Herrera 1901, 496.

Espanjan kuninkaan Ferdinand VI:n (1746-1759) kuolema ja Kaarle III:n (1759-1788) valtaannousu aiheuttivat sodan Espanjan ja Portugalin sekä Englannin välille. Tämä näkyi myös Marañónilla. Chantre y Herrera kertoo, kuinka jesuiitat pitivät tärkeimpänä yrittää pitää intiaanit kylissä, jotteivät he portugalilaisten pelossa karkaisi vuorille. Kylissä tehtiin kuitenkin suunnitelmia miten ja minne paetaan, mikäli vihollista ei saada pysähtymään. Brasilian puolelta saatiin tietoja tilanteesta intiaanien välityksellä. Lähetysasemilla myös seurattiin jatkuvasti sotilaiden liikkeitä. Intiaaneilla oli myös oikeus tarttua aseisiin, jos heidän kylänsä vaati puolustamista. Tilanne ei kuitenkaan äitynyt Amerikan puolella aivan sodaksi asti, ja monin paikoin sotilaat tyytyivät vain valvomaan rajoja.¹⁷⁷

Ensimmäiset huhut jesuiittojen karkotuksista otettiin Marañónilla vastaan kauhistuneina ja epäuskoisina. Chantre y Herreran mukaan asiaa oli vaikea uskoa, sillä jesuiitathan olivat vain julistaneet evankeliumia ja levittäneet Jumalan ja Jeesuksen kunniaa joilla ja vuorilla. Vaatimattomasta asenteestaan huolimatta jesuiitat olivat ylpeitä saavutuksistaan, mistä kertovat myös Chantre y Herreran teoksessa olevat luettelot lukuisista kylistä. Mainasiin saapui 1767 pian tieto, että jesuiittaveljiä oli pidätetty Quiton provinssissa. Chantre y Herreran mukaan tilannetta Marañónin lähetysasemilla kuvailtiin rauhalliseksi, vaikka arvatenkin uutiset Quitosta huolestuttivat. Alueen hallinto oli jo vakiintunut, minkä lisäksi kirkollinen ja hengellinen tila oli lähes täydellinen, kuten Chantre y Herrera asian ilmaisee. Jesuiittaveljien kova työ oli kantanut hedelmää, ja uskonnollisia valloituksia tehtiin kylissä jatkuvasti. Alueella tiedettiin, että Portugalin puolella jesuiittoja oli pidätetty jo aiemmin, joten huoli tulevasta oli olemassa. Huhupuheet ja valheet olivat saavuttaneet jesuiitatkin. He yrittivät vakuuttaa syyttömyyttään ja olivat yhteydessä myös Madridin hoviin.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Chantre y Herrera 1901, 529-531.

¹⁷⁸ Chantre y Herrera 1901, 496, 577, 580, 669.

Syyskuussa 1767 Quitosta saapui varmistus, että Mainasin lähetysasemilla karkotus pannaan täytäntöön. Luulo, että syrjäisellä seudulla, lähestulkoon keskellä ei mitään, oltaisiin aina rauhassa ja turvassa, osoittautui vääräksi. Uudet papit eivät kuitenkaan päässeet saapumaan ennen huhtikuuta, joten siihen asti jesuiitoilla oli aikaa toimia lähetysasemillaan. Viivytys myös nostatti toiveita, ettei lähetysasemilta ehkä olisikaan pakko lähteä, ainakaan lopullisesti. Kuitenkin huhtikuussa 1768 jesuiittojen korvaajat saapuivat viranomaisten kanssa. Heidän tehtäviinsä kuului tutustua aseman toimintaan ja tehdä yhteistyötä jesuiittojen kanssa, sillä intiaanien toivottiin hyväksyvän papit herkemmin tällä tapaa. Lisäksi jesuiittojen toimintatavat oli havaittu hyväksi ja samalla radalla aiottiin jatkaa toimintaa. Jesuiittojen oli määrä toimia asemillaan vielä kuusi kuukautta, kunnes asemien toiminta olisi uusien pappien hallinnassa.¹⁷⁹

Chantre y Herreran mukaan intiaaneja päätös karkotuksesta ja sen täytäntöönpanosta ei miellyttänyt lainkaan. Vuorille pakeneminen oli intiaanien keskuudessa hyväksi havaittu keino, jos halusi eroon eurooppalaisista. Kylissä intiaanit ehdottivatkin isille, että he pakenisivat metsiin ja vuorille yhdessä ja intiaanit suojelisivat isää. Intiaanit eivät uskoneet kyliin saapuvien uusien pappien välittävän heistä. He myös kertoivat valittavansa tästä Quitossa ja pyytävänsä, että kuningas palauttaa asemien rakkaat isät pikaisesti. Mikäli tämä ei tepsisi, kaikki intiaanit karkaisivat vuorille. Intiaanit pelkäsivät sortoa, kovaa verotusta sekä orjuutta, olivathan he jesuiittakylissä ainakin periaatteessa vapaita. Osittain intiaanit olivatkin oikeassa, eivätkä kaikki uudet papit olleetkaan heistä kiinnostuneita. Mainasiin saapuneista kolmestakymmenestä papista kymmenen palasi hyvin pian takaisin Quitoon, kun selvisi, ettei jesuiitoilta löytynytkään suuria rikkauksia. Mainasista ei löytynyt yhtään kultakaivosta, ei sokeria, ei kaakaota, ei kultaa sen enempää kuin hopeaakaan. Rikkauksien sijaan he löysivät kurjuutta ja nälkää. Kokemus aiheutti suuren pettymyksen, eivätkä kaikki papitkaan enää olleet vakuuttuneita karkotuksen oikeutuksesta.¹⁸⁰ Jesuiitat olivat kyllä

¹⁷⁹ Chantre y Herrera 1901, 670-671, 675-677.

¹⁸⁰ Chantre y Herrera 1901, 670-677.

rehennelleet ja kehuskelleet lähetysasemiensa rikkauksilla, mutta he määrittelivät rikkauden käännytettyjen intiaanien mukaan. Jokainen kristitty intiaani oli osa heidän suurta aarrettaan.

Mainasissa kyllä tiedettiin karkotuksesta, mutta määräystä ei heti pantu täytäntöön. Lähetysasemat sijaitsivat vaikeakulkuisella alueella ja syrjässä. Lähetysasemille tarvittiin pappeja hoitamaan tehtäviä, kun jesuiitat joutuisivat lähtemään. Jesuiitoille karkotuksen syyt olivat epäselvät ja aiheuttivat hämmennystä. He tekivät työtään kurjissa ja hankalissa olosuhteissa ilman palkkiota. He tiesivät valheista ja uskoivat lopulta, ettei totuus edes kiinnostanut viranomaisia. Monia myös hämmästytti, miten Herra salli tällaisen tapahtua. Uskonsa mukaan jesuiitoilla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin rukoilla ja alistua Kristuksen tahtoon, Chantre y Herrera muistuttaa.¹⁸¹ Lisäksi jesuiitat olivat luvanneet olla kuuliaisimpia paaville, eivätkä ainakaan julkisesti voineet vastustaa päätöstä. Viimeinen jesuiittakenraali Lorenzo Ricci vangittiin ilman perusteita syytettynä varkaudesta. Hän kuoli vankeudessa Sant' Angelon linnassa Roomassa 1776.¹⁸²

Lähetysasemat eivät täysin autioituneet karkotusten myötä. Lähetysasemille tuotiin uudet, hallitsijan uusien määräysten mukaiset papit. Tämän puolesta toiminta olisi voinut jatkua lähes täysin entisellään, sillä jesuiittojen tapaa hoitaa kyliään ei sinänsä kritisoitu. Intiaanit kuitenkin olivat eri mieltä asiasta, eivätkä he olleet kovin halukkaita hyväksymään uusia pappeja tuttujen jesuiittaveljien tilalle. Usein intiaanit vetosivat viranomaisiin jesuiittojen puolesta. He jopa tarjoutuivat maksamaan enemmän veroja, mikäli jesuiitat vain saisivat jäädä. Vaikka jesuiitat kehottivat intiaaneja pysymään rauhallisina ja jäävän kyliin, monet hylkäsivät asumuksensa ja karkasivat lähetysasemilta.¹⁸³ Chantre y Herrera mainitsee myös tapauksen, jossa jesuiittaisänsä menetettyään intiaanit sytyttivät kylänsä tuleen ja pakenivat vuorille. Osa jesuiittojen

¹⁸¹ Chantre y Herrera 1901, 670–671.

¹⁸² Heininen 2004, 79.

¹⁸³ Marzal 1994, 758.

huomattavista saavutuksista haihtuivat ilmaan. Mainasin alueella oli Chantre y Herreran mukaan yli 80 kylää, joissa asuvien intiaanien lukumäärä oli useita tuhansia. Lisäksi hän mainitsee jesuiittojen tehneen työtä 39:llä eri kielellä.¹⁸⁴ Tällä oli suuri vaikutus intiaanien parissa, sillä uudet papit eivät kyenneet edes kommunikoidaan lähetyksien asukkaiden kanssa.

Syitä jesuiittojen karkotukseen löytyi runsaasti. Osittain jesuiitoista tehdyt valitukset ja ”ilmiannot” olivat vain kateellisten panettelua, mutta luultavasti jesuiitatkin syyllistyivät rikkomuksiin ja ylilyönteihin. Jesuiittojen taloudellinen menestys närkästytti muita kauppiaita ja he alkoivat levittää tietoa jesuiittojen salaisesta agenttiverkostosta, johon oli värvätty niin intiaaneja kuin turkkilaisiakin ympäri maailmaa. Erityisesti Amazonian alueen jesuiittoja syytettiin ahneudesta, julmuudesta, intiaanien todellisesta orjuuttamisesta, pakkoavioliitoista sekä väkivaltaisesta alkuperäiskulttuurien tuhoamisesta. Jesuiittojen väitettiin myös sortavan valkoista väestöä, kannustavan orjia karkaamaan plantaaseilta, antavan aseita käännyttäville ja vehkeilevän järjestelmällisesti jokaista eurooppalaista hallintoa vastaan. Heitä syytettiin lähes jokaisesta rikoksesta, jonka kuvitella saattaa. Närkästystä aiheutti myös se tosiasia, että jesuiittakyläintiaanilla oli usein paremmat elinolot kuin paikallisilla eurooppalaissiirtolaisilla.¹⁸⁵

Valtaosa syytteistä esitettiin Euroopassa ja Euroopassa olleet jesuiitat myös parhaansa mukaan pyrkivät kumoamaan väitteet ja huhupuheet.¹⁸⁶ Oleellista hallitsijoiden kannalta olikin kääntää tavallinen kansa jesuiittoja vastaan. Portugalissa Pombalin markiisi Sebastião José Carvalho e Mello¹⁸⁷ pyrki ylläpitämään ja levittämään jesuiittavastaista propagandaa. Hän julkaisi pamfletteja ja jopa eepin runon, joka esitti portugalilaiset antirasistisina vapauttajina, kun taas jesuiitat olivat vain ahneita ja

¹⁸⁴ Chantre y Herrera 1901, 580, 679.

¹⁸⁵ Mitchell 1981, 146-147, 180, 196.

¹⁸⁶ Mitchell 1981, 147.

¹⁸⁷ Virallisesti Portugalia hallitsi kuningas Juhana I (José I), mutta markiisi nousi epävirallisen yksinvaltiaan asemaan.

tekopyhiä. Pombalin markiisille jesuiitat olivat ongelma poliittisen riippumattomuutensa sekä vaurautensa takia. Siirtomaissa jesuiitat hallinnoivat suurta määrää intiaanityövoimasta sekä omistivat runsaasti mustia orjia, karjaa, maata sekä kiinteistöjä. Kaiken tämän lisäksi jesuiitat kieltäytyivät maksamasta kymmenyksiä kruunulle, vedoten paavilliseen erivapauteensa.¹⁸⁸ Intiaaneille koko kiistassa lankesi osa pelinappuloina. Sattumalta Paraguayssa kapinoitiin rajakiistan vuoksi samaan aikaan kuin Lissabonia alettiin jälleenrakentamaan tuhoisan, 1755 tapahtuneen maanjäristyksen jälkeen. Tämä vain lisäsi vettä Pombalin markiisin myllyyn, ja hän vaati jesuiittoja tuomiolle tapahtuneesta. Paraguayn kahakoinnin lisäksi hän syytti jesuiittoja laittomasta kaupankäynnistä sekä salaliitosta kuninkaan murhaamiseksi.¹⁸⁹ Lisäksi jesuiittojen varat haluttiin vauhdittamaan Lissabonin jälleenrakennusta.¹⁹⁰ Pombalin markiisi onnistuikin kansallistamaan jesuiittojen omaisuuden Portugalissa ja sen siirtomaissa.¹⁹¹ Valistusajan hengessä Pombalin markiisi vaati uudistuksia ja piti jesuiittojen valtaa syynä maan kulttuuriseen eristäytyneisyyteen ja taloudelliseen lamaannukseen.¹⁹²

Brasiliassa karkotuksen seuraukset olivat katastrofaaliset. Jesuiitat olivat hallinneet niin lähetysasemiensa kuin kaupunkialueittenkin hengellistä kulttuuria. ”Valistunut” Portugalin monarkia käänsi katseensa välittömästi sääntökuntiin, ja etenkin jesuiitat joutuivat silmätikuiksi. Lisää pontta antoi Pombalin markiisi vihjailemalla, että jesuiitoilla oli suuri omaisuus, joka oli piilotettu kruunulta. Tämä riitti syyksi jesuiittajärjestön murskaamiselle. Ponnistelu Brasilian lähetysasemilla intiaanien keskuudessa romahti. Kaupungeissa jesuiittojen koululaitokset suljettiin, muita kouluja ei juuri ollutkaan. Myöhemmin, samasta syystä, kirkon asema heikentyi oleellisesti. Kirkko jäi Portugalin alueilla suorastaan marginaaliseen asemaan.¹⁹³

¹⁸⁸ Valtonen 2001, 156.

¹⁸⁹ Heininen 2004, 78.

¹⁹⁰ Mitchell 1981, 196.

¹⁹¹ Heininen 2004, 78.

¹⁹² Kley 2006, 315.

¹⁹³ Riley 2006, 378–379.

Espanjassa jesuiitoilla oli toisenlainen asema. Kansa piti heistä, sillä sekä jesuiitat että inkvisitio nähtiin espanjalaisen tradition linnakkeina. Bourbonien kuningassuvun laatimat uudistukset nostattivat enemmän vastustusta kuin intoa. Tavallisen kansan keskuudessa jesuiitat nähtiin vahvoina ja uskollisina espanjalaisuuden puolustajina, kun taas Bourbonit olivat ranskalaismielisiä. Kuitenkaan Espanjassa ei ollut lopulta tarvetta kokonaisvaltaiselle propagandalle. Naapurimaassa Pombalin markiisi oli jo sanonut kaiken. Lisäksi vielä kuninkaallinen ministeri Campomanes syytti jesuiittoja papalismista¹⁹⁴ sekä pyrkimyksestä järjestää ”valtio valtion sisään”, eli aikomuksesta luoda oma jesuiittajohtoinen valtio Amerikkaan.¹⁹⁵

Kaikilla jesuiitat karkottaneilla hallitsijoilla oli omat syynsä hankkiutua eroon jesuiitoista. Intiaaniorjia tavoitteleiden maatilallisten suosio ei syyksi riittänyt. Sen sijaan jesuiittojen poliittinen valta alkoi jo uhata kuninkaitten auktoriteettia. Lisäksi jesuiittojen läsnäolo oli symboli paavin vallasta.¹⁹⁶ 1700-luvulla hallitseva luokka oli taipuvainen kyseenalaistamaan paavin auktoriteetin, vaikkakaan kukaan ei avoimesti tohtinut nousta suoraan paavia vastaan. Taistelu paavia vastaan merkitsikin taistelua paavin suosiossa olevaa jesuiittajärjestöä vastaan.¹⁹⁷ Kuningashuoneet halusivat rajoittaa paavin valtaa kirkon johdossa ja ajan hengen mukaan niin ranskalaisfilosofi Voltaire kuin muutkin valistusfilosofit leimasivat kirkon taantumukselliseksi, taikauskoiseksi ja suvaitsemattomaksi. Valistus herätti kritiikkiä myös kirkon sisällä ja huomio haluttiin pyhimysten ja pyhänjäännösten palvonnan sijasta kääntää pappiskoulutuksen ja kansanopetuksen tehostamiseen. Suoranaisesti paavinistuinta vastaan ei kuitenkaan rohjettu nousta, mutta jesuiitat sopivat varsin hyvin vihollisen osaan. Jesuiittoja syytettiin vallanhimoisiksi, fanaattisiksi ja taantumuksellisiksi, moraaliltaan joustaviksi sekä tekopyhiksi. Heidän myös väitettiin luoneen omaisuuksia

¹⁹⁴ Käsitys, että paaville kuuluu hengellinen, ylin hallitus-, lainsäädäntö- ja tuomiovalta, jonka ratkaisuihin ei voi vedota muihin tuomioistuimiin.

¹⁹⁵ Mitchell 1981, 180–181.

¹⁹⁶ Kley 2006, 319.

¹⁹⁷ Marzal 1994, 749.

laittomalla kaupankäynnillä.¹⁹⁸ Portugali tavoitteli jesuiittojen hallitsemaa alueita omaan hallintaansa Brasilian luonnonrikkauksien houkuttelemana. Samaan pyrki myös Espanja. Niin Espanjassa kuin Ranskassakin jesuiitoilla oli suuria omistuksia ja omaisuuksia, jotka kuninkaat halusivat haltuunsa.¹⁹⁹

Paavi Klemens XIV ei henkilökohtaisesti ollut lakkauttamassa jesuiittajärjestöä, joskaan ei sitä fransiskaanitaustansa vuoksi erityisesti suosinutkaan. Edellinen paavi Klemens XIII (1758-1769) oli itsepintaisesti yrittänyt suojella jesuiittoja ja kieltäytynyt kaikista jesuiittajärjestön toimintaa rajoittavista toiminnoista. Ennen pitkää hän joutui riitoihin niin Portugalin kuin Bourbonien sisäpiirinkin kanssa.²⁰⁰ Hän kuoli pari päivää sen jälkeen, kun Espanja, Ranska ja Napoli olivat esittäneet vaatimuksen jesuiittaveljeskunnan lakkauttamisesta. Paine lakkauttamiseen yltyi jatkuvasti. Paavi Klemens XIV vähensi jesuiittojen oikeuksia hiljalleen, mutta katolisille monarkeille se ei riittänyt.²⁰¹ Kun Itävallan arkkiherttuatar Habsburgien Maria Teresiakaan (1740-1780)²⁰² ei ehdottomasti asettunut lakkauttamista vastaan, rohkeni vastavalittu paavi suostua vaadittuun jesuiittajärjestön lakkauttamispäätökseen.²⁰³

Paavi Klemens XIV:llä tuskin oli mitään sen kummempaa jesuiittoja vastaan, mutta riitoihin joutuminen suurten katolisten maiden kanssakaan ei houkuttanut. Bourbonien hallitsevat valtiot, Espanja, Portugali, Ranska sekä Napoli, uhkasivat katkaista suhteet paavinistuimeen, sulkea luostarit, karkottaa nuntiukset²⁰⁴, kieltää paavin oikeudenkäytön ja vieläpä hyökätä Kirkkovaltion. Espanjan lähettiläs jopa lahjoi paavin kaksi lähintä avustajaa varmuuden vuoksi. Paavilla ei luultavasti enää ollut muuta vaihtoehtoa, vaan hänet pakotettiin lopulta suostumaan lakkauttamiseen. Paavi Klemens XIV julkaisi lakkauttamiskirjeen *Dominicus ac Redemptor*

¹⁹⁸ Heininen 2004, 76–78.

¹⁹⁹ Ward 1999, 189.

²⁰⁰ Ranskan kuningas Ludvig XV, Espanjan kuningas Kaarle III, Napoli ja Parma.

²⁰¹ Heininen 2004, 78.

²⁰² Itävallan, Unkarin ja Böömin hallitsija 1740-1780 sekä Pyhän Saksalais-roomalaisen keisarikunnan keisarinna 1745-1780.

²⁰³ Ward 1999, 189–190, 200.

²⁰⁴ Paavin vakinainen lähettiläs vieraassa maassa.

noster elokuun puolivälissä 1773.²⁰⁵ Espanjan kuningas Kaarle III (1759-1788) oli puhunut syistä, jotka olivat ”piilotettu hänen sydämensä syvyyksiin” ja yllättäen paavin kerrottiin esittäneen tarkalleen saman lauseen syyksi päätökseensä.²⁰⁶

Jesuiittajärjestölle karkotuksen ja järjestön lakkauttamisen seuraukset olivat luonnollisesti huomattavat. Virallisesti järjestöä ei ollut olemassakaan, toki joissain paikoissa jesuiitat saattoivat toimia yhä ainakin epävirallisesti. Niin Preussin Fredrik Suuri kuin myös Venäjän Katariina Suuri arvostivat jesuiittojen kasvatustyötä, eivätkä sallineet paavin lakkauttamiskirjeen julkaisemista valtakunnissaan. Preussissa tosin veljet eivät enää saaneet käyttää jesuiitta-termiä nimessään, mutta Venäjällä he saivat olla jesuiittoja ja pitää perinteiset asunsa.²⁰⁷ Huomionarvoista onkin, että katolisen uskon ja paavin kannattajina tunnetut jesuiitat saivat toimia ortodoksisessa Venäjän valtakunnassa sekä pääosin protestanttisessa Preussissa.²⁰⁸ Toisaalta, protestanttien sen enempää kuin ortodoksienkaan ei tarvinnut välittää paavin lakkauttamispäätöksestä, sillä he eivät millään tapaa kuuluneet paavin määräysvallan alle.

Espanjan, Portugalin ja Ranskan hallitsemilla alueilla toiminta tukahdutettiin kuitenkin lähes kokonaan, sillä jesuiittaveljien oli pakko lähteä näiltä alueilta. Nämä kolme maata kuitenkin kohtelivat karkotettuja jesuiittojaan eri tavoin. Ranska oli helläkätkisin ja antoi Ranskassa toimineiden jesuiittojen jäädä maahan, mikäli he hyväksyivät piispan johtajakseen. Ranskalaiset Amerikan siirtomaista karkotetut jesuiitat saivat Ranskaan saapuessaan samoin ehdoin jäädä Ranskaan niin halutessaan. Espanjassa jesuiitat kokivat usein väkivaltaa, eivätkä he saaneet edes jäädä maahan. Heidät laivattiin Italiaan, paavin hallitsemille alueille. Myös Portugalissa jesuiitat kohtasivat väkivaltaa. Osa vietiin

²⁰⁵ Heininen 2004, 78-79.

²⁰⁶ Mitchell 1981, 185.

²⁰⁷ Heininen 2004, 80.

²⁰⁸ Hanska 2005, 129.

espanjalaisten tavoin paavin huollettaviksi, mutta moni kuoli
portugalilaiseen vankilaan.²⁰⁹

²⁰⁹ Marzal 1994, 749.

6. Päätäntö

Isä Chantre y Herreran sekä isä Rodriguezin teokset, alkuperäislähteeni, kertovat molemmat jesuiittojen tarinaa omalla tavallaan. Isä Rodriguez oli Amerikassa paikan päällä. Hänellä oli suhteita Madridin hoviin, eikä hän voinut kruunua arvostella, riippumatta siitä, mitä mieltä hän oikeasti kruunusta tai kruunun toimista oli. Hänen aikanaan jesuiittajärjestö vielä nautti kruunun luottamusta, joten ei hänellä ollut syytäkään arvostella hallintoa.

Isä Chantre y Herrera sen sijaan ei kruunua mielistellyt, vaikkei suuremmin moittinutkaan. Hän jättää kruunun teoksessaan yllättävän vähälle huomiolle, ehkä tarkoituksella. Toki hänen teoksessaan kerrotaan ajoista, jolloin jesuiitat olivat myös vallanpitäjien suosiossa niin Euroopassa kuin Amerikassakin. Hän oli henkilökohtaisesti kokenut karkotuksen, sillä hän oli joutunut muiden jesuiittojen tavoin poistumaan kotimaastaan Espanjasta. Hänen teoksensa ylistää jesuiittoja, eikä näe järjestön toiminnassa moitteen sijaa. Ehkä Chantre y Herreran teoksen julkaisseiden jesuiittatoverien suuri vaikutin olikin kunnianpalautus, halu vakuuttaa lukija siitä, miten epäoikeudenmukainen karkotus oli ja minkälaista vääryyttä jesuiitat joutuivat kokemaan.

Amerikan toiminnasta molemmat alkuperäislähteet kertovat saman suuntaisesti; jesuiitat olivat saavuttaneet paljon, vaikka myös hankaluuksia ja vaikeuksia oli kohdattu, mutta lähes poikkeuksetta näistä oli selvitty urheasti. Osittain tähän tietysti vaikuttaa se, että isä Rodriguezin teos oli ollut mitä todennäköisimmin isä Chantre y Herreran käytettävissä. Intiaaneja teokset kuitenkin käsittelevät eri tavalla. Isä Rodriguez kokee intiaanit kurjina ja barbaarisina, sivistymättöminä ja ymmärtämättöminä. Hän ei kovin paljon edes yritä ymmärtää intiaaneja eikä ainakaan pidä heitä samanarvoisina millään tapaa valkoisten kanssa, joka oli hänen aikanaan varmasti vallalla oleva näkemys. Isä Chantre y Herreran suhtautuminen on huomattavasti lempeämpi. Hän usein mainitsee intiaanien olevan ystäviä ja lähimmäisiä, vaikkakin hän myös kuvailee

lähetyksasemien jesuiittojen olleen isiä sanan molemmissa merkityksissä ja intiaanien olleen hänen lapsiaan. Hän yrittää ymmärtää intiaaneja ja koko yleissävy heistä kerrottaessa on positiivinen. Suhtautumiserot ulottuvat myös intiaanien puhumiin kieliin. Isä Rodriguez piti kieliä vaikeina ja barbaarisina, isä Chantre y Herrera taas kertoo jesuiittojen opetelleen mielellään intiaanien omaa kieltä.

Jesuiittajärjestön jäsenet lähtivät innolla ja varsin pian järjestön perustamisen jälkeen tekemään lähetystyötä ympäri maailmaa. Merkittäväksi lähetystyön alueeksi tuli Amerikka, jossa alkuperäiskansan käännäyttämisen kristinuskoon tarjosi työsarkaa sekä haastetta. Jeesuksen seuraajilla varmasti Jeesuksen kehoitus tehdä kaikki kansat hänen opetuslapsikseen herätti suurta innostusta, ja uuden maailman löytäminen mahdollisti lähetyskäskyn noudattamisen.

Alkuun jesuiitat myös palvelivat monin tavoin alueen hallintoa ja kruunun intressejä. Syrjäseuduille vieneet matkat kartoittivat tutkimattomia alueita ja mahdollistivat eurooppalaissiirtolaisten levittäytymisen laajemmin uusiin siirtomaihin. Myös kilpajuoksussa Amerikan omistamisesta lähetyksasemien perustamista saattoi pitää perusteena tietyn alueen omistamiselle ja hallintaoikeudelle. Asutuksen leviäminen ja uusien kansojen haaliminen hallinnon piiriin lisäsi lopulta myös kruunun verotuloja.

Jesuiitat ovat niin Euroopassa kuin Amerikassakin niittäneet mainetta koulutuksen saralla. Euroopassa koulutuksen korkeaa tasoa arvostettiin, eikä myöskään vastauskonpuhdistukseen tähännyttä koulutustoimintaa pidä sivuuttaa. Etenkin siirtomaissa koulutus olikin merkittävä osa toimintaa, sillä valmista koululaitostahan ei siirtomaissa ollut palvelemaan yhä kasvavaa valkoista väestöä. Jesuiittojen mielenkiinto ei kuitenkaan rajoittunut vain valkoisen väestön pariin, sillä he pitivät myös intiaanien opetusta tarpeellisena. Pääosin intiaanien opetus keskittyi kristinuskon opetukseen, ollen näin pitkälti lähetystyötä. Varsin nopeasti kuitenkin lapsille alettiin opettaa myös muita taitoja, ja monet intiaaninuoret

saattoivat jopa jättää joksikin aikaa kotinsa osallistuakseen hieman korkeampaan koulutukseen kaupungeissa.

Jesuiittojen karkotus oli jesuiittajärjestön historian lisäksi myös Amerikan historiassa merkittävä tapahtuma, sillä siirtomaa-aikana olot Espanjan ja Portugalin alueilla olivat suhteellisen vakaat. Yhtäkkiä merkittävässä asemassa ollut uskonnollinen järjestö pakotettiin lähtemään. Osittain syytökset jesuiittoja kohtaan olivat täysin tuulesta temmattuja, vaikkei jesuiittojakaan voi aivan täydellisinä pitää. Jesuiittoja syytettiin muun muassa intiaanien orjuutuksesta, vaikka he itse pitivät itseään intiaanien suojelijoina sekä ystävinä. Olivatko he todella intiaanien ylimpiä ystäviä, kuten on annettu ymmärtää?

Merkittävänä yleensä on pidetty sitä, että jesuiitat suojelivat intiaaneja orjuutukselta, ja joutuivat siksi riitoihin paikallisen maata omistavan eliitin kanssa. Toisaalta amerikkalaisilla maanomistajilla tuskin oli kovinkaan paljon vaikutusvaltaa hallintoon sen enempää kuin kruunuunkaan, jonka vallassa jesuiittojen kohtalo lopulta oli. Todelliset syyt ovat muualla kuin maanomistuskiiostoissa ja intiaanien ”omistamisessa”. Suurin syy lienee epäilyt jesuiittojen suuresta kätketystä omaisuudesta. Etenkin kruunua varmasti huolestutti jesuiittojen unelmayhteiskunnan rakennus, jossa vallan kahvassa kuningasta tiukemmin olivat jesuiittaveljet ja heidän ”johtajansa” Jeesus ja hänen maanpäällinen edustajansa paavi. Epälojalisuutta kruunua kohtaan ei katsottu hyvällä, eikä sitä voinut myöskään katsoa läpi sormien. Voi olla, että jesuiittojen veljeskunnasta tehtiin varoittava esimerkki muille liiallista valtaa havitelleille.

Jesuiittojen karkotus onnistui lopulta varsin helposti. Määräyksen tultua Euroopan ulkopuolella olleet jesuiittaveljet laivattiin ensin Eurooppaan. Kukin maa päätti kohdallaan, mitä omille jesuiitoilleen tekisi. Monarkkien toiveista paavin määräyksellä jesuiittajärjestö lakkautettiin kokonaan, jolla voitiin varmistaa, etteivät he enää voisi palata lähetysasemilleen eivätkä saada valtaa. Karkotusmääräyksen tultua jesuiitat eivät edes nousseet vastarintaan, sillä kristinusko tuomitsee väkivallan, ja kristinuskon oppien

noudattaminen oli kuitenkin jesuiittojen toiminnan peruslähtökohta. Saattoi myös olla, että jesuiitat tulkitsivat päätökset Jumalan tahdoksi, vaikkakaan eivät sitä ymmärtäneet. Järjestön lakkautuspäätös oli paavin tekemä, vaikkakin pakon edessä, eivätkä jesuiitat ehdottoman kuuliaisuuden valansa vuoksi voineet vastustaa paavin päätöstä. Muut kansanosat, kuten intiaanit ja kreolit olisivat tietenkin voineet nousta kapinaan. Miksi näin ei käynyt? Jesuiitat kyllä kehottivat intiaaneja rauhallisuuteen, joten ehkäpä jesuiittojen toiveiden mukaan he pysyivät rauhallisina. Valkoiselle väestölle jesuiitoilla ei välttämättä ollut niin paljon merkitystä, eikä kukaan varmaankaan halunnut ainakaan avoimesti nousta kruunua vastaan. Varmasti löytyi myös ihmisiä, jotka toivoivatkin jesuiittojen pikaista karkotusta.

Lähteet

Alkuperäislähteet

P. Chantre y Herrera, José, *Historia de las misiones de la Compañía de Jesús en el Marañón español. 1637–1767*. Madrid 1901.

Loyola, Ignatius de, *Hengellisiä harjoituksia*. Helsinki, Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 1981.

Loyola, Ignatius de, *Pyhiinvaeltajan kertomus*. Helsinki, Kirjaneliö, 2004.

Rodriguez, Manuel, *El Marañon y Amazonas: historia de los descubrimientos, entradas y redvccion de naciones, trabajos malogrados de algvnos conqvistadores y dichosos de otros, assi temporales como espiritvales en las dilatadas montañas y mayores rios de la America. Escrita por el Padre Manvel Rodrigvez de la Compañia de Iesvs, procvrador general de las provincias de indias, en la corte de Madrid*. Madrid, Imprenta de Antonio Conçalez de Reyes, 1684.

Tutkimuskirjallisuus

García de Cortázar, Fernando, González Vesga, José Manuel, *Breve historia de España*. Madrid, Alianza Editorial, 2005.

Haikala, Sisko, Saatanan salaliitosta Siionin viisaitten pöytäkirjoihin – eurooppalaisen ihmisen irrationaalisuudesta. *Eurooppalainen ihminen. Todellisuutta, ihanteita ja pelkoja*. (toim.) Halmesvirta, Anssi. Jyväskylä, Atena, 1994.

Hakkarainen, Outi, Alto mayo. *Kenen Amerikka? 500 vuotta Latalalaisen Amerikan valloitusta*. (toim.) Pakkasvirta, Jussi, Teivainen, Teivo. Helsingin, Gaudeamus, 1992.

Hanska, Jussi, *Kristuksen sijaiset maan päällä? Paaviuden historiaa apostoli Pietarista Johannes Paavali toiseen*. Helsinki, SKS, 2005.

Heininen, Simo, *Ihmistä suurempi. Paaviuden historia*. Helsinki, Edita, 2004.

Kley, Dale K. van, Jansenism and the international suppression of the Jesuits. *The Cambridge History of Christianity. Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660–1815*. (toim.) Brown, Stewart J., Tackett, Timothy. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Lozano Navarro, Julián J., *La Compañía de Jesús y el poder en la España de los Austrias*. Madrid, Cátedra, 2005.

Marzal, Manuel M., *La Utopía Posible: indios y jesuitas en la América colonial (1549–1767)*. Tomo I: Brasil, Perú, Paraguay y Nuevo Reino. Lima, Pontificia Universidad Católica del Perú, 1992.

Marzal, Manuel M., *La Utopía Posible: indios y jesuitas en la América colonial (1549–1767)*. Tomo II: Chile, Quito, Nueva España y Nueva Francia. Lima, Pontificia Universidad Católica del Perú, 1994.

Mitchell, David, *The Jesuits: A History*. New York, Watts, 1981.

Pakkasvirta, Jussi, Stereotypia yhdestä Latinalaisesta Amerikasta. *Kenen Amerikka? 500 vuotta Latinalaisen Amerikan valloitusta*. (toim.) Pakkasvirta, Jussi, Teivainen, Teivo. Helsinki, Gaudeamus, 1992.

Pirttijärvi, Jouni, Kun pyhimykset ilmestyivät esi-isille. *Kenen Amerikka? 500 vuotta Latinalaisen Amerikan valloitusta*. (toim.) Pakkasvirta, Jussi, Teivainen, Teivo. Helsinki, Gaudeamus, 1992.

Riley, James D., Christianity in Iberian America. *The Cambridge History of Christianity. Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660–1815*. (toim.) Brown, Stewart J., Tackett, Timothy. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Ruohonen, Ilkka, Portugalilaiset unohtivat Amerikan. *Kenen Amerikka? 500 vuotta Latinalaisen Amerikan valloitusta*. (toim.) Pakkasvirta, Jussi, Teivainen, Teivo. Helsinki, Gaudeamus, 1992.

Saaranen-Kauppinen, Anita, **Puusniekka**, Anna. 2006. *KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarasto. <<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/>> (21.5.2012)

Seppänen, Maria, **Zegarra**, Julio, Kohti loistavaa menneisyyttä. *Kenen Amerikka? 500 vuotta Latinalaisen Amerikan valloitusta*. (toim.) Pakkasvirta, Jussi, Teivainen, Teivo. Helsinki, Gaudeamus, 1992.

Teinonen, Seppo A., *Hengellisiä harjoituksia*. Helsinki, Suomalainen Teologinen kirjallisuusseura, 1981.

Teinonen, Seppo A., *Pyhiinvaeltajan kertomus*. Helsinki, Kirjaneliö, 2004.

Valtonen, Pekka, Kruunun paternalismista intiaanien politiikkaan. *Kenen Amerikka? 500 vuotta Latinalaisen Amerikan valloitusta*. (toim.) Pakkasvirta, Jussi, Teivainen, Teivo. Helsinki, Gaudeamus, 1992.

Valtonen, Pekka, *Latinalaisen Amerikan historia*. Helsinki, Gaudeamus, 2001.

Ward, W.R., *Christianity under the Ancien Régime, 1648–1789*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Vuola, Elina, Jumalan ja kuninkaan nimissä. *Kenen Amerikka? 500 vuotta Latinalaisen Amerikan valloitusta.* (toim.) Pakkasvirta, Jussi, Teivainen, Teivo. Helsinki, Gaudeamus, 1992.

